

Міністерство освіти і науки України
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

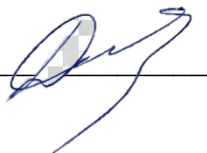
Факультет соціальних і гуманітарних наук

Кафедра історії та археології

Москальова Діана Володимирівна

**СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК АНГЛІЙСЬКОЇ
КОЛОНІАЛЬНОЇ СИСТЕМИ В ПІВНІЧНІЙ АМЕРИЦІ У
XVII-XVIII СТ.**

Кваліфікаційна робота
за спеціальністю 014 Середня освіта (Історія та громадянська освіта)

Особистий підпис -

Науковий керівник – І.С. Михальський, професор
кафедри історії та археології,
доктор історичних наук, професор

Завідувач кафедри – О.В. Набока, доктор історичних наук,
професор

Лубни – 2026

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ДЖЕРЕЛА ТА ІСТОРІОГРАФІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	6
1.1 Історіографія та теоретико-методичні підходи до вивчення проблеми....	6
1.2 Джерельна основа роботи.....	18
РОЗДІЛ 2. ОСНОВНІ ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ	
АНГЛІЙСЬКОЇ КОЛОНІАЛЬНОЇ СИСТЕМИ У XVII-XVIII ст.	29
2.1 Причини і передумови англійської колонізації Північної Америки.....	29
2.2 Економічний та соціальний розвиток колоній.....	35
2.3 Політичне становлення колоніальної системи.....	43
РОЗДІЛ 3. МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ	
КОЛОНІАЛЬНОЇ СИСТЕМИ В ПІВНІЧНІЙ АМЕРИЦІ У	
ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ	53
3.1 Місце теми в навчальних програмах і підручниках для 8 класу.....	53
3.2 Методика вивчення англійської колонізації Північної Америки засобами історичних джерел та інтерактивних методів.....	60
ВИСНОВКИ	70
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ.....	74
ДОДАТКИ.....	80

ВСТУП

Становлення та розвиток англійської колоніальної системи в Північній Америці у XVII–XVIII ст. є важливою складовою історії раннього Нового часу та Атлантичного світу. Цей складний і багатогранний процес поєднував імперські інтереси Англії, економічні потреби й торговельну експансію, формування різних моделей колоніального управління та господарства, розвиток нових соціальних відносин, поширення рабства й взаємодію європейських переселенців із корінними народами. Дослідження англійської колонізації дає змогу простежити становлення політичних, економічних і соціальних структур колоніального суспільства та суперечності, що супроводжували цей процес.

Актуальність обраної теми зумовлена необхідністю комплексного осмислення колонізації як суперечливого явища світової історії, а також посиленням уваги до проблем імперської спадщини, деколонізації та багатоперспективного представлення минулого в історичній освіті. Сучасне вивчення колоніальної історії передбачає врахування не лише діяльності метрополії та європейських поселенців, а й регіонального різноманіття колоній, становища поневоленого населення, корінних народів, жінок та інших соціальних груп. Оновлення змісту шкільної історичної освіти актуалізує також питання добору історичного матеріалу, первинних джерел і методичних прийомів, які дають змогу організувати його аналітичне опрацювання учнями.

Мета кваліфікаційної роботи – визначити зміст і обґрунтувати методичні підходи до вивчення становлення та розвитку англійської колоніальної системи в Північній Америці у XVII–XVIII ст. у шкільному курсі всесвітньої історії.

Відповідно до поставленої мети роботи визначено основні завдання дослідження:

- охарактеризувати історіографію проблеми та джерельну основу дослідження;

- розкрити причини, передумови та основні особливості становлення англійської колоніальної системи в Північній Америці у XVII–XVIII ст. як змістової основи вивчення теми у шкільному курсі всесвітньої історії;
- охарактеризувати економічний, соціальний і політичний розвиток англійських колоній та визначити ключові проблеми й суперечності колоніального розвитку, доцільні для навчального опрацювання;
- з'ясувати місце та особливості представлення теми англійської колонізації Північної Америки в чинних модельних навчальних програмах і підручниках всесвітньої історії для 8 класу;
- обґрунтувати методичні підходи до вивчення теми засобами історичних джерел та інтерактивних методів і розробити відповідні навчально-методичні матеріали.

Об'єктом дослідження є процес вивчення англійської колонізації Північної Америки у шкільному курсі всесвітньої історії.

Предметом дослідження є зміст, методичні підходи, засоби та прийоми вивчення становлення і розвитку англійської колоніальної системи в Північній Америці у XVII–XVIII ст. у 8 класі закладів загальної середньої освіти.

Хронологічні межі історичного матеріалу, що становить змістову основу дослідження, охоплюють період від 1607 р., коли було засновано Джеймстаун як перше постійне англійське поселення у Вірджинії, до 1776 р., коли прийняття Декларації незалежності означало політичний розрив тринадцяти колоній із Великою Британією.

Географічні межі історичного матеріалу охоплюють атлантичне узбережжя Північної Америки, передусім території англійських, а після 1707 р. – британських колоній, які у 1776 р. проголосили незалежність від Великої Британії.

Для досягнення поставленої мети використано комплекс історичних і педагогічних методів дослідження:

- історіографічний аналіз для визначення основних підходів до вивчення англійської колоніальної системи та відбору актуальних наукових інтерпретацій для освітнього змісту;
- джерелознавчий аналіз для опрацювання історичних документів, визначення їх інформаційних можливостей і дидактичного потенціалу;
- проблемно-хронологічний та порівняльно-історичний методи для систематизації історичного матеріалу та виявлення особливостей розвитку різних колоніальних регіонів;
- аналіз нормативних документів, модельних навчальних програм і підручників для визначення місця, обсягу та способів представлення теми в сучасній шкільній історичній освіті;
- методичний аналіз і моделювання для обґрунтування способів організації роботи учнів з історичними джерелами та інтерактивними методами й розроблення навчально-методичних матеріалів.

Практичне значення дослідження полягає в розробленні навчально-методичних матеріалів для вивчення теми англійської колонізації Північної Америки у 8 класі. Запропоновано методичну розробку уроку, адаптовані фрагменти історичних джерел, завдання для їх аналізу та робочий аркуш для порівняння колоніальних регіонів. Матеріали можуть бути використані вчителями всесвітньої історії для організації пізнавальної діяльності учнів, роботи з первинними джерелами, встановлення причинно-наслідкових зв'язків, порівняння історичних явищ та формулювання аргументованих висновків.

Структура роботи складається зі вступу, трьох розділів (історіографічного, історичного та педагогічного), що містять сім підрозділів, висновків, списку використаних джерел і літератури, а також додатків. Загальний обсяг роботи становить 87 сторінок, основного тексту – 73 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ДЖЕРЕЛА ТА ІСТОРІОГРАФІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія та теоретико-методичні підходи до вивчення проблеми

Однією з ключових тем в американській та британській історіографії є вивчення становлення та розвитку англійської колоніальної системи в Північній Америці у XVII–XVIII ст. Ця тема становить важливу складову не лише національної історії США та Великої Британії, а й ширшого європейського та атлантичного контексту доби раннього модерну, суперництва імперій та колоніалізму. Розглядаючи проблематику колонізації Північної Америки, можна простежити, як імперські інтереси, економічні потреби, політичні інститути та соціальні процеси перепліталися в процесі розширення присутності Англії за океаном.

Водночас значення цієї проблеми не обмежується її академічним дослідженням. Англійська колонізація Північної Америки є складовою змісту шкільної всесвітньої історії, тому зміни в її науковому осмисленні безпосередньо впливають на те, які аспекти колоніального минулого доцільно відбирати для навчання, у яких взаємозв'язках їх розглядати та які способи пізнавальної діяльності учнів можуть бути організовані на цьому матеріалі. Сучасне вивчення теми потребує переходу від простого засвоєння фактів про заснування колоній та передумови Американської революції до розуміння колоніалізму як складного й суперечливого історичного процесу.

Аналіз наукової літератури дає змогу виділити декілька етапів у підходах до осмислення цієї проблеми. У дослідженнях можна помітити, що з часом історики все більше переосмислювали колонізацію не тільки як внутрішньоамериканське явище, а й як частину ширших імперських, трансатлантичних і глобальних процесів. Це дало змогу глибше зрозуміти формування ідентичностей, економічних систем, політичних структур та соціальних відносин колоніального суспільства. Саме з цим пов'язані основні

історіографічні дискусії. Вони зосереджуються на тому, наскільки економічні чинники визначали розвиток колоній порівняно з політичними та ідеологічними, чи були колонії переважно інструментами імперської політики, чи водночас активно формували власні соціальні, політичні та культурні моделі. Наукова цінність подальшого вивчення англійської колоніальної системи в Північній Америці визначається різноманіттю наявних поглядів і тривалими дискусіями навколо її сутності та особливостей.

Історіографію проблеми умовно можна поділити на декілька основних напрямів: національні наративи XIX ст.; «імперську школу» кінця XIX – першої половини XX ст.; прогресивну школу та школу консенсусу першої половини – середини XX ст.; соціально-культурні підходи другої половини XX ст.; трансатлантичні, глобальні та багатоперспективні підходи кінця XX – початку XXI ст. Окремий напрям становлять дослідження з теорії та методики навчання історії, у яких визначаються підходи до відбору історичного змісту, роботи з джерелами, розвитку історичного й критичного мислення учнів.

Рання американська історіографія була значною мірою зосереджена на формуванні національної ідентичності. Цей період відзначався апологетичними поглядами, які ідеалізували певні історичні події та діячів, прагнучи створити послідовний і піднесений наратив про заснування Сполучених Штатів.

Яскравим прикладом такого погляду є праця Джорджа Банкрофта «Історія Сполучених Штатів» (History of the United States, 1834–1874). У ній автор розглядає колоніальну історію як закономірний шлях до свободи й демократії. Він ідеалізує ранніх поселенців, вбачаючи в них виразників республіканських цінностей та борців за свободу, а боротьбу проти британського панування трактує як природний етап становлення американської нації. Банкрофт зосередився переважно на політичних подіях, деклараціях та ідейному значенні колонізації, значно менше уваги приділяючи таким соціальним питанням, як рабство, становище корінних народів та внутрішні конфлікти колоніального суспільства [21].

Подібний підхід істотно вплинув не лише на академічну історіографію, а й на традиційне представлення колоніальної доби в історичній освіті. Якщо колоніальний період розглядати переважно як передісторію незалежності США, історичний процес набуває лінійного характеру: заснування колоній – розвиток самоврядування – конфлікт із метрополією – незалежність. Для навчання історії така схема зручна, однак вона звужує зміст теми, оскільки залишає на периферії регіональні відмінності колоній, соціальну нерівність, рабство, відносини з корінними народами та суперечності між проголошенням свободи й реальними обмеженнями прав різних груп населення.

Паралельно з розвитком національних наративів як у Великій Британії, так і в США сформувався напрям, який отримав назву «імперської школи». Це стало важливим етапом у підходах до вивчення колоніальної історії, оскільки дослідники поступово відходили від винятково національного бачення. Представниками цього напрямку були Герберт Л. Огуд, автор праці «Американські колонії в XVII столітті» (*The American Colonies in the Seventeenth Century*), Джордж Л. Бір, який досліджував походження британської колоніальної системи, та Чарльз М. Ендрюс, автор багатотомного дослідження «Колоніальний період американської історії» (*The Colonial Period of American History*) [46; 23; 17].

Їхня основна увага зосереджувалася на адміністративних аспектах – способах управління колоніями, структурі колоніальної адміністрації, ролі королівських губернаторів та місцевих асамблей; економічних зв'язках – торговельних відносинах, дії Навігаційних актів, місці колоній у загальній економічній системі імперії; правових взаєминах – нормативних основах імперського управління та впливі англійського, а пізніше британського законодавства на життя колоній.

Ці історики підкреслювали значення імперської політики для розвитку колоній. Вони не розглядали колонії як ізольовані території, від початку зорієнтовані на відокремлення, а аналізували їх як складові частини англійської, а з 1707 р. – британської імперської системи. Ключові дискусії

цього періоду зосереджувалися навколо характеру британської політики щодо колоній та рівня їхньої фактичної автономії. Поза увагою дослідників значною мірою залишалися внутрішні соціальні процеси в колоніях, роль корінних народів, поневоленого африканського населення та жінок, а також культурні й релігійні взаємодії, що виходили за межі формальної системи імперського управління.

Для історичної освіти напрацювання «імперської школи» мають суттєве значення, оскільки дозволяють відмовитися від пояснення колоніального розвитку лише через майбутній конфлікт із метрополією. Вони створюють основу для розгляду колоніальної системи як сукупності взаємопов'язаних політичних, економічних і правових механізмів та дають змогу ставити перед учнями проблемні питання щодо співвідношення імперського контролю й місцевого самоврядування, інтересів метрополії та колоній, нормативних приписів і реальної практики управління.

На початку ХХ ст. сформувалася «прогресивна школа», яка по-новому інтерпретувала колоніальну та ранню американську історію, відійшовши від попередніх національно-політичних наративів. Вона зосереджувалася насамперед на економічних чинниках та внутрішніх соціальних конфліктах як рушійних силах історичного розвитку. Чарльз А. Берд найбільш відомий своїми працями про Конституцію США, однак його методологія економічної інтерпретації мала значний вплив і на подальші дослідження колоніальної та революційної історії. Такий підхід спонукав істориків до пошуку матеріальних інтересів, що могли лежати в основі політичних рішень. Таким чином, прогресивна історіографія розглядала історичний розвиток крізь призму соціально-економічних суперечностей, інтересів різних груп та конфліктів між елітами й іншими верствами населення [22].

У 1950-х рр. значного впливу набула «школа консенсусу», яка, на відміну від прогресивної школи, зменшувала значення внутрішніх конфліктів та економічних суперечностей у колоніальному й ранньоамериканському

суспільстві. Її представники підкреслювали натомість елементи єдності, спільних цінностей та культурної наступності.

Даніель Дж. Бурстін був одним із центральних представників цього напрямку. У праці «Американці: Колоніальний досвід» (The Americans: The Colonial Experience) він стверджував, що американський характер формувався не стільки внаслідок класової боротьби, скільки завдяки прагматизму, адаптивності та специфічному досвіду колоністів. У своїй праці Бурстін показував людей, які в умовах Нового Світу виробляли особливий спосіб мислення й поведінки, заснований на практичності, винахідливості та здатності пристосовуватися до нових обставин [26].

Протиставлення прогресивного й консенсусного підходів має значний освітній потенціал. Вони демонструють, що той самий історичний процес може отримувати різні наукові пояснення залежно від дослідницької оптики [18, с. 217]. У навчанні історії таке зіставлення дозволяє перейти від подання готового пояснення до аналізу інтерпретацій, виявлення аргументів дослідників та формування в учнів здатності розрізняти факт і його історичне тлумачення.

Помітний зсув в історичних дослідженнях відбувся з 1960–1970-х рр. і був пов'язаний із розвитком соціальної та культурної історії. Фокус поступово зміщувався від традиційної політичної та військової історії до вивчення повсякденного життя, соціальних відносин, релігійних і культурних практик колоніального суспільства. Дослідники активніше використовували судові протоколи, церковні записи, приватне листування, заповіти, демографічні матеріали та інші джерела, які давали змогу реконструювати досвід різних груп населення.

Важливим внеском у переосмислення причин Американської революції стала праця Бернарда Бейліна «Ідеологічні витoki Американської революції» (The Ideological Origins of the American Revolution). Він обґрунтував значення британської опозиційної політичної думки XVIII ст., зокрема уявлень про свободу, владу та загрозу тиранії, для формування політичної свідомості

колоністів. Бейлін наголосив на силі політичних ідей як самостійного чинника історичних змін, доводячи, що поведінку колоністів не можна пояснювати виключно економічними мотивами [20].

Одночасно зростала увага до рабства та його впливу на колоніальне суспільство. Едмунд С. Морган у праці «Американське рабство, американська свобода: Випробування колоніальної Вірджинії» (*American Slavery, American Freedom: The Ordeal of Colonial Virginia*) дослідив суперечливий зв'язок між поширенням рабства та утвердженням ідеалів свободи для білого населення Вірджинії. Він показав, як формування расового рабства впливало на соціальну структуру колонії та політичний розвиток її білого населення [43]. Такий підхід дав змогу розглядати рабство не лише як економічний інститут, а як один із важливих чинників формування суспільного й політичного устрою колоніальної Америки.

Паралельно розвивався науковий інтерес до міського середовища та соціальних конфліктів. Гарі Неш у праці «Міський тигель: Соціальні зміни, політична свідомість і витоки Американської революції» (*The Urban Crucible: Social Change, Political Consciousness, and the Origins of the American Revolution*) простежив взаємозв'язок соціально-економічних змін у колоніальних містах із формуванням політичної свідомості населення [44]. Джон Батлер у праці «Становлення Америки: Революція до 1776 року» (*Becoming America: The Revolution Before 1776*) розглянув широке коло процесів колоніального розвитку, зокрема значення релігійного життя у формуванні суспільства та культури британської Північної Америки [27]. Релігійний вимір ранньоамериканського суспільства докладно представлений і в дослідженні Алана Геймерта, який аналізував взаємозв'язок релігійних ідей Великого пробудження з інтелектуальними та політичними процесами XVIII ст. [38].

Цей період також відзначався появою нових напрямів дослідження. Альфред В. Кросбі у праці «Колумбів обмін: Біологічні та культурні наслідки 1492 року» (*The Columbian Exchange: Biological and Cultural Consequences of*

1492) привернув увагу до біологічних та екологічних наслідків контактів між Старим і Новим Світом. Його дослідження сприяло утвердженню екологічного виміру історії колонізації та показало значення переміщення рослин, тварин, хвороб і населення для трансформації американського континенту [30].

Зміни в історіографії розширили і можливості освітньої інтерпретації колоніальної доби. Якщо в межах політичного наративу основними суб'єктами виступали монархи, губернатори, асамблеї та політичні діячі, то соціальна й культурна історія вводить до змісту навчання досвід різних соціальних груп, повсякденність, релігійні практики, форми праці, рабство та взаємодію з корінними народами. Це дає можливість розглядати англійську колонізацію не як однорідний процес, а як сукупність різних історичних досвідів.

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. посилюється відхід від винятково національних рамок на користь трансатлантичних, імперських та глобальних підходів. Колоніальна історія дедалі частіше розглядається як складова широкої системи політичних, економічних, культурних і соціальних взаємозв'язків, що поєднували Європу, Африку та Америку. Це дозволило аналізувати англійські колонії не як ізольовані території, а як частину складної імперської мережі [35; 36].

Джек П. Грін у праці «У пошуках щастя: соціальний розвиток ранньомодерних британських колоній і формування американської культури» (*Pursuits of Happiness: The Social Development of Early Modern British Colonies and the Formation of American Culture*, 1988) проаналізував різні моделі соціального розвитку британських колоній та їхній внесок у формування американського суспільства. Значну увагу він приділив регіональному розмаїттю колоній, їхнім зв'язкам із британським світом та відмінностям у процесах соціального й культурного розвитку [36].

Схожий вихід за межі традиційної національної історії демонструє Девід Армітаж у праці «Декларація незалежності: Глобальна історія» (*The Declaration of Independence: A Global History*, 2007), де Декларація незалежності та її політична мова розглядаються у ширшому міжнародному

контексті [19]. Такий підхід дозволяє пов'язати події в британських колоніях із загальними процесами ранньомодерної історії та уникати їхнього представлення як винятково внутрішньої передісторії США.

У цей же час історики суттєво поглибили вивчення взаємодії європейських колоністів із корінними народами. Джеймс Г. Меррелл у праці «В американські ліси: переговорники на пенсильванському фронті» (*Into the American Woods: Negotiators on the Pennsylvania Frontier*, 1999) показав складний характер взаємин між європейцями та корінними народами на пенсильванському прикордонні. Особливу увагу дослідник приділив переговорам, посередникам та способам взаєморозуміння, які виникали в умовах постійних контактів різних суспільств [42]. Це дозволяє відійти від традиційного бачення корінних народів лише як пасивних об'єктів колоніальної експансії й розглядати їх як самостійних учасників історичного процесу.

Важливим напрямом сучасної історіографії стало переосмислення ранньої історії Північної Америки з перспективи самих корінних суспільств. Деніел К. Ріхтер у праці «Обличчям на Схід з індіанської землі: історія ранньої Америки з перспективи корінних народів» (*Facing East from Indian Country: A Native History of Early America*, 2001) запропонував розглядати європейську експансію як лише один із чинників значно ширшої історії політичних, соціальних і культурних взаємодій на континенті [50].

Паралельно значного розвитку набули дослідження рабства, в яких дедалі більше уваги приділялося не лише економічній функції примусової праці, а й історичній суб'єктності поневолених людей. Айра Берлін у праці «Багато тисяч пішли: перші два століття рабства в Північній Америці» (*Many Thousands Gone: The First Two Centuries of Slavery in North America*, 1998) показав, що рабство в Північній Америці не було незмінною й однаковою системою. Його форми відрізнялися залежно від часу, регіону, особливостей господарства та складу населення [24]. Маркус Редікер у дослідженні «Невільничий корабель: людська історія» (*The Slave Ship: A Human History*,

2007) розширив вивчення рабства до атлантичного простору, зосередивши увагу на примусовому переміщенні африканців і функціонуванні трансатлантичної работоргівлі [49].

Гендерний вимір колоніальної історії поглибили дослідження Лорел Тетчер Ульріх. На матеріалах Нової Англії вона показала значення жіночої праці, сімейних відносин та повсякденних практик для функціонування колоніального суспільства [52]. У сукупності такі дослідження суттєво змінили образ колоніальної Америки: поряд із колоніальними адміністраціями й політичними елітами повноправними об'єктами історичного аналізу стали жінки, поневолене населення, корінні народи, міські низи, релігійні громади та локальні спільноти.

Саме ці зміни є особливо важливими для шкільної історичної освіти. Виклад теми лише як послідовності заснування колоній і наростання суперечностей із Великою Британією вже не відображає сучасного стану історичної науки. Історіографічне розмаїття створює підстави для багатоперспективного розгляду колоніального минулого, за якого учні мають можливість аналізувати не тільки позицію метрополії та європейських колоністів, а й досвід різних груп населення, зіставляти політичні декларації з реальною соціальною практикою, розглядати взаємозв'язок економічного розвитку з примусовою працею та територіальною експансією.

У вітчизняній науці вивчення становлення та розвитку англійської колоніальної системи в Північній Америці представлено значно скромніше і, як правило, інтегроване в ширші дослідження всесвітньої історії Нового часу та історії США. У межах опрацьованого в роботі корпусу літератури не виявлено сучасного українського комплексного монографічного дослідження, присвяченого винятково формуванню та еволюції англійської колоніальної системи в Північній Америці у XVII–XVIII ст. Тому основою історіографічного аналізу проблеми є насамперед англійські дослідження.

Водночас в українській науковій літературі значно краще представлено інший аспект, принциповий для цього дослідження, – питання змісту й

методики шкільної історичної освіти. У працях О. Пометун, Г. Фрейман, Н. Гупана, В. Власова, С. Терна, О. Удада розглядаються теоретичні й практичні засади навчання історії, компетентнісний характер історичної освіти, розвиток історичного та критичного мислення, організація роботи учнів з історичними джерелами [1; 9–13].

О. Пометун і Г. Фрейман розглядають навчання історії як організовану пізнавальну діяльність учнів, у межах якої засвоєння фактичного матеріалу має поєднуватися з формуванням предметних умінь [9]. Такий підхід є принциповим і для вивчення англійської колонізації Північної Америки. Історичні відомості про причини колонізації, регіональні особливості колоній, розвиток господарства, політичні інститути, рабство чи відносини з корінними народами мають виступати не лише матеріалом для запам'ятовування, а основою для порівняння, встановлення причинно-наслідкових зв'язків, аналізу й аргументації.

У методичному посібнику О. Пометун, Н. Гупана та В. Власова компетентнісно орієнтоване навчання історії пов'язується з активним використанням історичних знань під час виконання пізнавальних і проблемних завдань [11]. Відповідно, під час опрацювання колоніальної тематики важливим стає не лише питання про те, які факти має знати учень, а й те, які дії він здатний виконати з історичною інформацією: зіставити різні колоніальні регіони, пояснити причини відмінностей між ними, установити зв'язок між економічною моделлю та системою праці, визначити суперечності між місцевим самоврядуванням і британським імперським контролем.

Особливе значення для досліджуваної теми має методика роботи з писемними джерелами. В. Власов розглядає історичне джерело як важливий засіб організації самостійної пізнавальної діяльності учнів [1]. Для вивчення англійської колонізації такий підхід має значний потенціал, оскільки тема забезпечена різноманітними джерелами: колоніальними хартіями, законодавчими актами, політичними й релігійними текстами, особистими свідченнями. Робота з ними дозволяє не лише отримувати інформацію про

минуле, а й визначати походження документа, його автора й адресата, мету створення, історичний контекст, позицію автора та межі інформаційних можливостей джерела.

Значне місце в сучасній методиці навчання історії посідає розвиток критичного мислення. О. Пометун і Н. Гупан пов'язують його з уміннями аналізувати інформацію, ставити запитання, перевіряти аргументи й робити обґрунтовані висновки [10]. С. Терно також розглядає проблемне навчання й виконання пізнавальних завдань як важливу передумову розвитку критичного мислення школярів у процесі навчання історії [12]. Матеріал англійської колоніальної історії створює для цього широкі можливості, оскільки значна частина її проблем має суперечливий характер і не може бути пояснена однією причиною або оцінена лише з однієї позиції.

Так, аналіз причин англійської колонізації передбачає співвіднесення економічних, релігійних, демографічних і політичних чинників; вивчення регіональних моделей розвитку – порівняння природних умов, господарства, соціальної структури й форм праці; характеристика політичного устрою – зіставлення імперського контролю з практиками місцевого самоврядування. Особливої уваги потребує суперечність між розвитком представницьких інститутів і збереженням рабства, майнових, гендерних та расових обмежень політичної участі. Саме такі проблеми дозволяють перетворити історичний матеріал на основу для аналізу, дискусії й аргументованого висновку.

О. Удод, розглядаючи проблеми української історичної дидактики, наголошує на взаємозв'язку розвитку історичної науки та трансформації змісту історичної освіти [13]. Для досліджуваної теми це особливо важливо, оскільки зміна наукових підходів до колоніальної історії закономірно ставить питання про оновлення способів її представлення в освіті. Якщо сучасна історіографія відмовляється від одновимірної історії колонізації, то й у навчальному змісті доцільно уникати наративу, в якому європейські поселенці виступають єдиними активними суб'єктами історичного процесу.

Питання про співвідношення історичної науки та навчання історії розробляється і в зарубіжній методичній літературі. Л. Левстік і К. Бартон у праці «Doing History: Investigating with Children in Elementary and Middle Schools» розглядають навчання історії як дослідницьку діяльність, у межах якої учні ставлять запитання, працюють із доказами, порівнюють джерела й будують аргументовані пояснення [40]. У колективній праці «Knowing, Teaching, and Learning History: National and International Perspectives» представлено різні підходи до формування історичного розуміння та роботи з історичними інтерпретаціями [39].

Такі методичні підходи відповідають характеру сучасної історіографії колоніальної Північної Америки. Множинність дослідницьких перспектив може бути перетворена на навчальний ресурс: учні можуть порівнювати інтерпретації причин колонізації, зіставляти становище різних колоніальних регіонів, аналізувати нормативні документи й особисті свідчення, установлювати відмінності між позиціями метрополії, колоністів, корінних народів та поневоленого населення.

Отже, історіографія англійської колоніальної системи в Північній Америці пройшла тривалий шлях від національно орієнтованих наративів XIX ст. до імперських, соціальних, трансатлантичних і багатоперспективних підходів. У процесі цього розвитку змінювалися дослідницькі питання, розширювалася джерельна база, а поряд із політичними й економічними проблемами до поля дослідження були включені соціальні відносини, рабство, жіночий досвід, історія корінних народів, релігійні та культурні процеси. Для історичної освіти ця еволюція має принципове значення, оскільки дозволяє розглядати колоніальний період не лише як передумову утворення Сполучених Штатів, а як самостійний складний етап розвитку Північної Америки.

Аналіз методичної літератури засвідчує доцільність опрацювання такого змісту через активну пізнавальну діяльність учнів, роботу з історичними джерелами, порівняльні та проблемні завдання, аналіз різних історичних інтерпретацій і багатоперспективний розгляд минулого. Поєднання сучасного

історіографічного бачення проблеми з такими методичними підходами становить теоретичну основу для подальшого визначення змісту вивчення англійської колонізації Північної Америки у шкільному курсі всесвітньої історії та розроблення відповідних навчальних завдань.

1.2. Джерельна основа роботи

Джерельна база дослідження становлення та розвитку англійської колоніальної системи в Північній Америці у XVII–XVIII ст. є широкою та різноманітною. Вона охоплює офіційні документи, що відображають політику метрополії та діяльність колоніальної адміністрації, законодавчі акти, установчі документи колоній, політичні й релігійні тексти, а також особисті свідчення, що дають уявлення про життя та становище різних соціальних груп. Аналіз цих джерел дозволяє не тільки реконструювати основні події колоніальної історії, а й простежити глибинні політичні, соціально-економічні та культурні процеси, що визначали розвиток колоніального суспільства.

Особливістю джерельної основи цієї роботи є те, що використані матеріали становлять інтерес не лише для історичного дослідження. Значна частина документів може розглядатися як потенційний навчальний матеріал у шкільному курсі всесвітньої історії. Колоніальні хартії, законодавчі акти, політичні тексти, документи про рабство та особисті свідчення дають можливість організовувати роботу учнів із первинними історичними джерелами, порівнювати позиції різних учасників історичного процесу, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки та виявляти суперечності колоніального розвитку. Тому під час характеристики джерел важливими є не тільки інформація, яку вони містять, а й їх походження, призначення, авторська позиція, репрезентативність та можливості використання в історичній освіті.

Використані в роботі джерела відповідно до їх походження та характеру інформації доцільно об'єднати в п'ять взаємопов'язаних груп:

- установчі та політико-правові документи;

- документи економічного регулювання й політичної взаємодії між метрополією та колоніями;
- наративні, релігійні та особисті джерела;
- джерела з історії рабства, становища корінних народів та міжкультурних взаємодій;
- нормативні й навчальні джерела з історичної освіти.

Першу групу становлять установчі та політико-правові документи, які є фундаментальними для аналізу політичного становлення англійської колоніальної системи. До неї належать королівські хартії, документи колоніального самоврядування та нормативні акти, що визначали політико-правовий статус колоній і особливості їхнього внутрішнього устрою.

Одним із ранніх документів такого характеру є Перша хартія Вірджинії 1606 р., надана Яковом I. Вона визначала правові засади діяльності Вірджинської компанії та колонізації частини північноамериканського узбережжя [53, с. 57–66]. Документ дає змогу простежити початкову модель англійської колоніальної експансії, у якій королівська влада поєднувалася з діяльністю приватної компанії. Хартія визначала територіальні претензії, повноваження компанії, систему управління та правове становище поселенців.

Водночас цей документ потребує критичного прочитання. Хартія відображає передусім нормативну модель колонізації, сформульовану короною, а не реальне повсякденне життя Вірджинії. Вона свідчить про наміри й правові механізми англійської експансії, але не може сама по собі характеризувати те, як ці положення реалізовувалися на практиці. Саме ця відмінність між нормативним приписом і реальною історичною практикою має важливий пізнавальний потенціал і для шкільного навчання.

Важливим доповненням до хартії є виданий Вірджинською компанією текст «Правдиве оголошення про стан колонії у Вірджинії» (A True Declaration of the Estate of the Colonie in Virginia, 1610). Він відображає прагнення компанії обґрунтувати необхідність продовження колонізаційного проекту після складних перших років існування Джеймстауна [16]. У документі поєднуються

економічні, політичні, релігійні та геополітичні аргументи на користь колонізації.

Разом з тим цей текст не можна сприймати як нейтральне повідомлення про становище колонії. Він створювався організацією, безпосередньо зацікавленою у підтримці колоніального підприємства, залученні ресурсів і нових поселенців. Тому його інформаційна цінність полягає не лише у відомостях про ранню Вірджинію, а й у можливості дослідити мову та способи легітимації колонізації.

Релігійні та політичні мотиви самоорганізації поселенців відображає «Угода Мейфлавер» (Mayflower Compact, 1620). Документ фіксує домовленість частини переселенців створити механізм спільного політичного управління та підпорядковуватися ухваленим законам [41]. Традиційно «Угоду Мейфлавер» розглядають у контексті розвитку самоврядування в Новій Англії, однак її не варто інтерпретувати як готовий демократичний акт у сучасному розумінні. Документ був створений конкретною групою колоністів у специфічних умовах і поєднував визнання королівської влади з необхідністю внутрішньої самоорганізації.

Для навчання історії цей документ є особливо цінним, оскільки дозволяє поставити питання про співвідношення підданства монархові та місцевого самоврядування, про склад учасників політичного процесу та межі політичної участі в колоніальному суспільстві. Таким чином, робота з ним може виходити за межі простого твердження про «зародження демократії».

Подальший розвиток політико-правових моделей колонізації відображають Хартія Массачусетської затоки 1629 р. та Хартія Пенсильванії 1681 р. [28, с. 38–42; 29, с. 183–189]. Порівняння цих документів дає змогу простежити відмінності в правовому статусі колоній, механізмах передачі владних повноважень та організації місцевого управління. Вони також дозволяють показати, що англійська колоніальна система не була одноманітною: окремі колонії виникали за різних політичних і правових умов.

Важливе місце серед джерел Нової Англії посідає «Массачусетський звід свобод» (The Body of Liberties, 1641), який систематизував правові норми колонії та визначав права, обов'язки й окремі правила суспільного життя [25, с. 72–90]. Документ дає змогу аналізувати уявлення колоністів про право й порядок, однак водночас показує обмеженість правового статусу різних категорій населення. Тому він становить інтерес не лише як пам'ятка розвитку місцевих правових інститутів, а й як джерело для осмислення співвідношення проголошених свобод і соціальної нерівності.

Для шкільного курсу зіставлення Хартії Вірджинії, «Угоди Мейфлавер», Хартії Массачусетсу, Хартії Пенсильванії та «Массачусетського зводу свобод» створює можливість перейти від запам'ятовування типів колоній до аналізу різних моделей політичної організації. Учні можуть визначати автора документа, адресата, мету створення, закріплені ним повноваження та категорії населення, на які фактично поширювалися відповідні права.

Другу групу становлять документи економічного регулювання та політичної взаємодії між метрополією й колоніями. Особливе значення серед них мають Навігаційний акт 1660 р. та Акт про цукор 1764 р.

Економічний розвиток англійських колоній відбувався в межах меркантилістської системи, важливим інструментом якої стало законодавче регулювання колоніальної торгівлі. Навігаційний акт 1660 р. встановлював правила транспортування та експорту колоніальних товарів і закріплював пріоритет англійської торгівлі та судноплавства [45, с. 110–115]. Документ дозволяє простежити механізми включення колоніальної економіки до імперської торговельної системи.

Його значення для дослідження полягає передусім у тому, що він фіксує правила, встановлені метрополією. Водночас сам закон не показує повною мірою ступінь його дотримання, масштаби контрабанди чи регіональні особливості колоніальної торгівлі. Для характеристики реальних економічних наслідків цього регулювання нормативне джерело необхідно зіставляти з результатами спеціальних історико-економічних досліджень.

Акт про цукор 1764 р. відображає новий етап імперського регулювання після Семирічної війни та прагнення британської влади посилити контроль за колоніальною торгівлею й надходженнями до бюджету [51]. Його зміст важливий для розуміння причин загострення суперечностей між метрополією та колоніями у 1760-х рр. У навчальному контексті зіставлення Навігаційного акта 1660 р. й Акта про цукор 1764 р. дозволяє простежити не лише окремі рішення британського парламенту, а й зміну сприйняття імперського контролю колоністами.

У цьому контексті важливим джерелом є праця Джеймса Отіса «Права британських колоній обґрунтовані та доведені» (*The Rights of the British Colonies Asserted and Proved*, 1764), що відображає аргументацію колоніальної критики британської політики [47]. Її значення полягає в тому, що вона дозволяє простежити, як колоністи використовували британські правові й політичні традиції для обґрунтування власних прав. Це дає можливість аналізувати конфлікт не лише як економічне протистояння, а і як суперечку щодо меж влади парламенту, оподаткування й політичного представництва.

Важливим етапом розвитку ідеї міжколоніальної взаємодії був запропонований Бенджаміном Франкліном Олбанський план союзу 1754 р. [33, с. 374–392]. Він не був реалізований, однак показує пошук механізмів координації колоній ще до відкритого конфлікту з Великою Британією. Джерело важливе саме тим, що не слід оцінювати його лише через подальше утворення США: у середині XVIII ст. йшлося про можливості спільного вирішення оборонних та інших питань у межах Британської імперії.

Хронологічну верхню межу дослідження репрезентує Декларація незалежності 1776 р. [31]. Вона узагальнила політичні претензії до британської корони й обґрунтувала розрив політичного зв'язку тринадцяти колоній із метрополією. Водночас документ має виразно політичний і програмний характер, тому не може розглядатися як нейтральний опис причин конфлікту. Його значення полягає в аналізі аргументації, політичної мови та принципів, якими діячі революції обґрунтовували незалежність.

У шкільному навчанні цей комплекс документів дозволяє вибудувати проблемну лінію: імперське торговельне регулювання – суперечки щодо прав колоністів – пошуки міжколоніальної координації – політичний розрив 1776 р. Така послідовність допомагає уникнути спрощеного пояснення Американської революції одним податком або одним політичним рішенням.

Третю групу становлять наративні, релігійні та особисті джерела, що дозволяють доповнити офіційно-правову картину відомостями про цінності, уявлення та життєвий досвід окремих представників колоніального суспільства.

Особливе місце серед них займає проповідь Джона Вінтропа «Модель християнської благодійності» (A Modell of Christian Charity), пов'язана із заснуванням Массачусетської колонії [55]. У ній сформульовано уявлення про релігійну місію громади та відомий образ «міста на пагорбі». Джерело є важливим для розуміння того, яке місце релігійні уявлення посідали в самоідентифікації частини пуританських переселенців.

Однак цей текст також потребує критичного використання. Він відображає програмні погляди одного з лідерів пуританської громади, а не світогляд усіх жителів Нової Англії. Його риторичний характер не дозволяє автоматично переносити висловлені Вінтропом ідеали на повсякденну соціальну практику колонії. Саме зіставлення проголошених ідеалів із правовими та соціальними джерелами дозволяє повніше зрозуміти суперечності колоніального суспільства.

Наративні джерела мають особливий дидактичний потенціал, оскільки демонструють учням, що історичне джерело не є «готовою відповіддю» про минуле. Воно відображає позицію конкретної людини чи групи, створене з певною метою й потребує встановлення контексту. На прикладі тексту Вінтропа можна аналізувати відмінність між авторським ідеалом громади та реальним устроєм колоніального суспільства.

Четверта група охоплює джерела, пов'язані з формуванням системи рабства, становищем поневоленого населення та міжкультурними

взаємодіями. Їх залучення є необхідним для подолання однобічного представлення колонізації лише з позиції європейських поселенців.

Надзвичайно важливими є законодавчі акти Генеральної асамблеї Вірджинії, опубліковані у збірнику В. В. Генінга. Акт 1662 р. закріплював принцип, відповідно до якого статус дитини визначався за статусом матері [37, с. 170]. Це стало одним із важливих кроків у правовому оформленні спадкового характеру рабства.

Акт 1667 р. передбачав, що хрещення не змінює статус поневоленої людини [37, с. 260]. Документ показує, як колоніальне законодавство поступово відокремлювало правовий статус рабства від релігійної належності. Акт 1669 р., що регулював відповідальність за смерть поневоленої людини внаслідок покарання, демонструє подальше закріплення нерівності в колоніальному праві [37, с. 270].

У сукупності ці документи дозволяють простежити не рабство як незмінну установу, а процес його правової інституціоналізації. Це важливо і для історичного аналізу, і для навчання: замість абстрактного твердження про існування рабства учні можуть на конкретних документах визначити, як окремі законодавчі рішення поступово формували систему спадкового расового рабства.

Разом з тим нормативні акти створені колоніальною владою й відображають погляд законодавців, а не досвід поневолених людей. Тому для багатоперспективного розгляду вони потребують зіставлення з джерелами особистого походження.

Таким джерелом є автобіографічний твір Олауди Еквіано «Цікава розповідь про життя Олауди Еквіано» (*The Interesting Narrative of the Life of Olaudah Equiano*), опублікований 1789 р. [32]. Хоча його видання виходить за визначену верхню хронологічну межу дослідження, описані автором події та досвід належать до XVIII ст. і дають можливість поглянути на функціонування атлантичної работоргівлі з позиції людини, яка пережила поневолення.

Це джерело також не слід сприймати як універсальне свідчення про досвід усіх поневолених африканців. Воно є індивідуальним ретроспективним текстом, створеним у конкретному політичному й аболіціоністському контексті. Проте саме особистий характер оповіді дозволяє доповнити нормативні акти інформацією про людський вимір системи рабства.

Для освітнього використання особливо продуктивним є зіставлення законодавства Вірджинії з особистим свідченням Еквіано. Воно дає можливість показати учням різницю між правовим оформленням соціального інституту та досвідом людини, на яку цей інститут безпосередньо впливав.

Проблематика відносин між європейськими колоністами та корінними народами представлена в джерельній базі менш широко, ніж політико-правова документація. Це є одним з обмежень використаного комплексу первинних джерел. Тому для реконструкції цих взаємин у роботі історичні документи доповнюються сучасними дослідженнями, насамперед працями Дж. Меррелла та Д. Ріхтера [42; 50]. При цьому ці праці є науковою літературою, а не історичними джерелами, що принципово важливо для коректної характеристики джерельної бази.

П'яту групу становлять нормативні та навчальні джерела з історичної освіти. Їх залучення зумовлене тим, що предметом дослідження є не лише історичний зміст англійської колонізації, а й особливості його представлення та опрацювання в сучасній шкільній історичній освіті. До цієї групи належать Державний стандарт базової середньої освіти, концептуальні документи щодо розвитку історичної та громадянської освітньої галузі, модельні навчальні програми й актуальні підручники всесвітньої історії для 8 класу [2; 4–8; 15].

Державний стандарт базової середньої освіти визначає загальні вимоги до обов'язкових результатів навчання в громадянській та історичній освітній галузі [4]. Для цієї роботи він є джерелом, що дозволяє співвіднести історичний матеріал теми з тими пізнавальними діями й результатами, які мають формуватися в учнів. На відміну від історичних джерел XVII–XVIII ст.,

його призначення полягає не в реконструкції колоніального минулого, а у визначенні сучасних освітніх орієнтирів.

Концептуальні засади реформування історичної освіти 2024 р. та Концептуальні засади освітніх галузей і дорожня карта їх реалізації на 2025–2030 рр. використовуються для визначення сучасних підходів до змісту історичної освіти та її розвитку [5; 6]. Їх залучення дозволяє розглядати тему англійської колонізації не ізольовано, а в контексті ширших змін сучасної шкільної історичної освіти.

Особливе значення мають дві чинні модельні навчальні програми «Всесвітня історія. 7–9 класи», які визначають місце історії раннього Нового часу в структурі базової середньої освіти, орієнтовну послідовність навчального змісту й очікувані результати діяльності учнів [7; 8]. У подальшому їх аналіз дає можливість з'ясувати, яке місце займає англійська колонізація Північної Америки в сучасному шкільному курсі та які можливості існують для поглиблення теми засобами історичних джерел.

Окрему групу навчальних джерел становлять актуальні підручники всесвітньої історії для 8 класу, зокрема видання О. Гісема, О. Мартинюка, О. Сирцової та колективу авторів під керівництвом І. Щупака [2; 15]. Підручник у межах цього дослідження розглядається не як наукова праця про англійську колонізацію, а як джерело для аналізу трансформації наукового історичного знання в навчальний зміст. Значення мають не тільки подані в ньому факти, а й структура матеріалу, добір візуальних і писемних джерел, запитання й завдання, способи представлення різних груп населення та можливості організації самостійної пізнавальної діяльності учнів.

Саме зіставлення історичних первинних джерел із нормативними й навчальними джерелами дозволяє поєднати дві складові дослідження. З одного боку, колоніальні документи дають матеріал для реконструкції політичних, економічних і соціокультурних особливостей англійської колоніальної системи. З іншого – програми та підручники дозволяють встановити, яка

частина цього змісту представлена в сучасній шкільній освіті, у якій формі вона подається і які можливості залишаються для методичного доповнення.

Водночас джерельна база дослідження має певні обмеження. Значна частина використаних первинних матеріалів створена представниками колоніальної адміністрації, метрополії або європейськими колоністами. Тому вони значно повніше репрезентують правові й політичні механізми колонізації, ніж повсякденний досвід корінних народів, поневоленого населення, жінок та інших соціальних груп. Цю нерівномірність необхідно враховувати під час інтерпретації матеріалу й компенсувати зіставленням різних типів джерел та використанням результатів сучасних історичних досліджень.

Так само нормативні документи у сфері освіти відображають заплановану модель навчання, тоді як підручники демонструють один зі способів її конкретної реалізації. Тому їх аналіз не дає підстав автоматично робити висновки про реальну практику всіх учителів чи шкіл. У цій роботі вони використовуються для дослідження нормативно визначеного та навчально-методично представленого змісту теми, а не для оцінювання фактичного стану її викладання в усіх закладах загальної середньої освіти.

Отже, джерельна база роботи поєднує установчі та законодавчі документи, тексти політичного й релігійного характеру, особисті свідчення, матеріали з історії рабства, а також сучасні нормативні й навчальні джерела з історичної освіти. Політико-правові документи дозволяють простежити становлення різних моделей колоніального управління та механізми імперського контролю; акти торговельного регулювання й політичні тексти – розвиток взаємин між метрополією та колоніями; особисті й релігійні джерела – цінності та досвід окремих учасників історичного процесу; законодавство про рабство та особисті свідчення поневолених людей – суперечливість соціального розвитку колоніального суспільства. Нормативні документи, модельні програми й підручники дають можливість визначити місце цього історичного змісту в сучасній шкільній освіті та напрями його методичного опрацювання.

Поєднання різних за походженням і характером джерел дає змогу розглядати англійську колонізацію Північної Америки не лише як процес територіального розширення й формування колоніальних інституцій, а як складну систему політичних, економічних, соціальних і культурних взаємодій. Водночас така джерельна база створює підґрунтя для подальшого відбору первинних документів, які можуть бути використані як навчальні історичні джерела під час вивчення відповідної теми у шкільному курсі всесвітньої історії.

Отже, аналіз історіографії, теоретико-методичних підходів і джерельної бази засвідчує, що становлення та розвиток англійської колоніальної системи в Північній Америці доцільно розглядати комплексно – у політичному, соціально-економічному, культурному та освітньому вимірах. Сучасна історіографія дає змогу відійти від однобічного трактування колоніального періоду лише як передумови утворення США та враховувати регіональні відмінності колоній, імперські механізми управління, рабство, становище корінних народів і різноманітність соціального досвіду. Різні за походженням історичні джерела дозволяють реконструювати ці процеси й водночас мають значний потенціал для організації пізнавальної діяльності учнів, а нормативні документи, навчальні програми та підручники визначають сучасний освітній контекст їх вивчення. Це створює теоретичне й джерельне підґрунтя для подальшого аналізу особливостей розвитку англійських колоній та розроблення методичних підходів до опрацювання теми у шкільному курсі всесвітньої історії.

РОЗДІЛ 2

ОСНОВНІ ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ АНГЛІЙСЬКОЇ КОЛОНІАЛЬНОЇ СИСТЕМИ У XVII-XVIII СТОЛІТТЯХ

2.1 Причини і передумови англійської колонізації Північної Америки

Колонізація Північної Америки Англією у XVII ст. відіграла важливу роль у формуванні атлантичної економічної та політичної системи раннього Нового часу. На відміну від Іспанії та Португалії, які першими розпочали масштабну колоніальну експансію у XV–XVI ст., Англія пізніше долучилася до боротьби за території та ресурси Нового Світу. Наприкінці XVI – на початку XVII ст. накопичений європейський досвід заморської експансії, розвиток англійського мореплавства і торгівлі, конкуренція з іншими державами та внутрішні соціально-економічні зміни створили передумови для переходу від окремих експедицій до заснування постійних поселень. Отже, англійська колонізація не була випадковим явищем, а стала результатом поєднання економічних, соціальних, політичних і релігійних чинників [23; 35].

Економічні та соціальні фактори відігравали значну роль у формуванні передумов англійської колонізації Північної Америки. Англія наприкінці XVI – на початку XVII ст. переживала помітні демографічні та господарські зміни, що супроводжувалися зростанням населення, посиленням конкуренції за землю й роботу та соціальним розшаруванням. У тогочасних проєктах заморської експансії можливість переселення до колоній безпосередньо пов'язувалася з проблемою зайнятості та збільшенням чисельності населення. Дж. Бір, характеризуючи погляди англійських прихильників колонізації, показує, що одним із аргументів на користь освоєння Америки було створення нових можливостей для населення, яке не знаходило достатніх засобів до існування в Англії [23, с. 32–53].

Паралельно з демографічними змінами відбувалися аграрні трансформації, зокрема процес обгороджування (*enclosure*), пов'язаний із

переходом частини общинних і орних земель у приватне користування та поширенням більш комерціалізованих форм сільського господарства. Для частини сільського населення такі зміни означали втрату традиційних форм землекористування, ускладнення доступу до землі та необхідність пошуку інших джерел існування. Водночас не варто розглядати обгороджування як безпосередню й єдину причину еміграції до Північної Америки. Воно було складовою ширших соціально-економічних трансформацій, які створювали мобільніше населення й посилювали інтерес до нових можливостей за межами Англії.

Важливим економічним мотивом колонізації був також пошук нових джерел сировини, товарів і ринків. Англійські купці та політичні діячі прагнули долучитися до прибуткової заморської торгівлі, у якій протягом XVI ст. провідні позиції займали Іспанія та Португалія. Освоєння територій у Північній Америці розглядалося як можливість отримувати ресурси, розширювати торговельні зв'язки й посилювати морську присутність Англії. У цьому сенсі колонізація стала складовою ширшого процесу англійської торговельно-морської експансії кінця XVI – першої половини XVII ст. [35, с. 81–116].

Значну роль у практичній реалізації колоніальних проєктів відіграла діяльність торговельних компаній. Така організаційна форма дозволяла поєднувати приватний капітал із підтримкою корони та розподіляти фінансові ризики заморських підприємств між інвесторами. Особливого значення набула Вірджинська компанія, якій король Яків I у 1606 р. надав право організовувати поселення на визначених територіях Північної Америки. Перша хартія Вірджинії закріплювала правові засади діяльності компанії, визначала територіальні межі колонізації та систему управління майбутніми поселеннями [53, с. 57–66].

Саме діяльність Вірджинської компанії привела у 1607 р. до заснування Джеймстауна – першого постійного англійського поселення у Вірджинії. Початковий період його існування був складним: поселенці зіткнулися з

нестачею продовольства, хворобами, внутрішніми проблемами та конфліктами з корінним населенням. Проте поступове пристосування до місцевих умов і розвиток товарного господарства дозволили Вірджинії закріпитися як постійній англійській колонії [35, с. 117–146].

Самі документи Вірджинської компанії показують, що колонізація розглядалася не лише як приватний економічний проєкт. У «Правдивому оголошенні про стан колонії у Вірджинії» (*A True Declaration of the Estate of the Colonie in Virginia*, 1610) економічні аргументи поєднуються з політичними, релігійними та геополітичними міркуваннями [16]. Отже, вже на ранньому етапі колонізаційні проєкти мали комплексний характер.

Політичні фактори також відігравали важливу роль в англійській колонізації Північної Америки. Наприкінці XVI ст. Англія перебувала в гострому суперництві з Іспанією – провідною колоніальною та морською державою того часу. Протистояння мало релігійний, торговельний і геополітичний характер. Англійські мореплавці та купці прагнули проникнути до тих сфер атлантичної торгівлі, які Іспанія намагалася зберігати під власним контролем.

Важливим проявом цього протистояння стала діяльність англійських каперів, зокрема Френсіса Дрейка. Англійська корона використовувала приватні морські підприємства як один із засобів послаблення іспанських позицій та розширення власної присутності в Атлантиці. Водночас окремі рейди не могли забезпечити довготривалого контролю над територіями. Тому поступово посилювався інтерес до постійних поселень, які могли виконувати не лише господарські, а й стратегічні функції. Розвиток такого підходу був частиною ширшої трансформації Англії від відносно слабкого учасника заморської експансії до держави з постійною присутністю в різних частинах світу [35, с. 47–116].

У цьому контексті колонізація Північної Америки була одним із напрямів боротьби за розширення англійської присутності в Атлантичному світі. Вона мала сприяти зміцненню морської торгівлі, створенню опорних пунктів і

обмеженню монополії Іспанії на заморські володіння. Разом з тим англійська політика ще не становила цілком сформованої й уніфікованої колоніальної системи. Різні проєкти виникали за участю корони, компаній, приватних власників і релігійних громад, що згодом зумовило значне різноманіття моделей англійських колоній [23; 35].

Політична та економічна експансія поєднувалася з ідейним обґрунтуванням колонізації. Одним із найвпливовіших пропагандистів англійської присутності за океаном був Річард Гаклюйт. У його проєктах колонізація поставала як засіб розвитку торгівлі, створення зайнятості для населення, поширення протестантизму та посилення Англії у протистоянні з католицькою Іспанією. Дж. Бір, аналізуючи ці проєкти, показує, що вже наприкінці XVI ст. економічні, соціальні, політичні та релігійні аргументи на користь заморської експансії були тісно пов'язані між собою [23, с. 32–53].

Поряд з економічними та політичними важливе місце посідали релігійні мотиви колонізації. Релігійні конфлікти, що супроводжували Реформацію та розвиток протестантизму в Англії, стали одним із чинників переселення окремих груп до Північної Америки. Особливо значну роль цей мотив відігравав у колонізації Нової Англії. Частина англійських протестантів прагнула не стільки абстрактної «свободи віросповідання» в сучасному розумінні, скільки можливості організувати власні громади відповідно до своїх релігійних переконань.

Релігійні мотиви чітко простежуються в «Угоді Мейфлавер» (Mayflower Compact, 1620), укладеній переселенцями, які прибули до Північної Америки на кораблі Mayflower. У преамбулі документа зазначалося, що подорож здійснювалася «на славу Божу та для поширення християнської віри». Водночас колоністи домовлялися об'єднатися в політичне співтовариство й підкорятися спільно ухваленим законам [41]. Таким чином, у цьому документі релігійна мотивація поєднувалася з необхідністю створення механізму самоуправління нової громади.

Подібні мотиви знайшли відображення в проповіді Джона Вінтропа «Модель християнської благодійності» (A Modell of Christian Charity), пов'язаній із переселенням пуритан до Массачусетсу. Вінтроп використовував образ «міста на пагорбі», підкреслюючи особливу відповідальність нової громади й необхідність створити суспільство, життя якого відповідало б релігійним принципам [55]. У цьому контексті колонізація Нової Англії набувала для її учасників не тільки економічного, а й виразного релігійного та соціального значення.

Разом з тим не слід безпосередньо переносити цей образ на всю англійську колонізацію Північної Америки. Проповідь Вінтропа відображала передусім ідеали певної пуританської громади. Інші колонії виникали за інших обставин і мали відмінну соціальну, конфесійну та політичну основу. Саме різноманітність мотивів і моделей колонізації стала однією з характерних рис майбутньої системи англійських колоній.

Правові засади розвитку Массачусетської колонії були закладені Хартією Массачусетської затоки 1629 р. Вона визначала структуру компанії та її управління, а перенесення центру управління до самої колонії сприяло формуванню значної практичної автономії місцевої громади [28, с. 38–42]. У цьому випадку релігійні прагнення переселенців поєдналися з конкретними політико-правовими механізмами колоніальної організації.

Іншу модель демонструвала Пенсильванія, хартію на яку король Карл II надав Вільяму Пенну у 1681 р. Хартія закріплювала власницький характер колонії та надавала Пенну широкі повноваження щодо її організації [29, с. 183–189]. Таким чином, уже протягом XVII ст. у Північній Америці сформувалися різні типи англійських колоніальних проєктів, у яких економічні інтереси, правовий статус, політичні механізми та релігійні мотиви поєднувалися в різних пропорціях.

Не менш важливо враховувати, що заснування англійських колоній відбувалося не на незаселених територіях. Північна Америка була простором життя численних корінних народів із власними політичними структурами,

господарством, торговельними зв'язками та системами землекористування. Тому колонізація від самого початку означала встановлення нових форм взаємодії між європейськими переселенцями й місцевими спільнотами – від торгівлі, союзів та обміну знаннями до конфліктів, витіснення й боротьби за землю. Саме врахування цього аспекту дозволяє уникнути традиційного уявлення про колонізацію як просте «освоєння» порожнього простору [42; 50].

Отже, аналіз причин і передумов англійської колонізації Північної Америки дає підстави стверджувати, що цей процес був зумовлений комплексом взаємопов'язаних чинників. Економічні та соціальні трансформації в Англії сприяли пошуку нових можливостей для торгівлі, інвестування й переселення; політичне суперництво з європейськими державами стимулювало розширення англійської присутності в Атлантичному світі; діяльність торговельних компаній забезпечила організаційні та фінансові механізми створення постійних поселень; релігійні мотиви суттєво вплинули на формування окремих колоніальних громад. Водночас колонізація розгорталася у взаємодії та конфлікті з корінними народами Північної Америки, що також визначало її характер.

Для шкільного вивчення теми така багатофакторність має принципове значення. Причини англійської колонізації доцільно розглядати не як перелік окремих передумов, а як систему взаємопов'язаних економічних, соціальних, політичних і релігійних чинників. Історичний матеріал підрозділу дозволяє організовувати встановлення причинно-наслідкових зв'язків, розрізняти мотиви різних учасників колонізації та зіставляти наукові пояснення з первинними документами. Особливо продуктивним для цього є використання Першої хартії Вірджинії, «Правдивого оголошення про стан колонії у Вірджинії», «Угоди Мейфлавер» та тексту Дж. Вінтропа, які дають змогу учням самостійно визначати економічні, політичні й релігійні аргументи колонізації [16; 41; 53, с. 57–66; 55]. Такий підхід відповідає розглянутій у першому розділі орієнтації на активну роботу учнів з історичним змістом і джерелами.

2.2 Економічний та соціальний розвиток колоній

Економічний та соціальний розвиток англійських колоній у Північній Америці протягом XVII–XVIII ст. був складним та багатограним процесом, що формував особливе колоніальне суспільство. Цей розвиток визначався складною взаємодією двох ключових чинників. З одного боку, це була імперська політика, спрямована на включення колоній до економічної системи метрополії. З іншого боку, значний вплив мали внутрішні особливості самих поселень, зокрема виражені регіональні відмінності. Така динаміка призвела до формування трьох основних економічних моделей, кожна з яких залежно від природно-кліматичних умов, географічного положення та соціального складу населення сприяла виникненню своєрідної соціальної структури. Таким чином, колоніальне суспільство було не монолітним утворенням, а мозаїкою різнорідних елементів, які, попри загальну належність до англійської, а після 1707 р. – британської імперської системи, мали власні господарські, соціальні та культурні особливості [36].

Економічний розвиток англійських колоній відбувався в межах принципів меркантилізму, які передбачали використання заморських володінь як джерела сировини, ринку для товарів метрополії та складової системи морської торгівлі. Важливе місце в правовому оформленні цієї політики посідали Навігаційні акти. Навігаційний акт 1660 р. визначав перелік колоніальних товарів, насамперед тютюну, цукру та інших продуктів, вивезення яких мало здійснюватися до Англії або інших англійських володінь, а також регламентував використання англійських і колоніальних суден [45, с. 110–115]. Ця політика мала далекосяжні наслідки для економічного розвитку колоній, з одного боку, включаючи їх у спільну імперську торговельну систему, а з іншого – обмежуючи можливості самостійних торговельних зв'язків.

Разом із тим господарство колоній не розвивалося за єдиною моделлю. Регіональна спеціалізація стала характерною рисою колоніальної економіки. Природні умови, характер заселення, забезпеченість робочою силою та доступ

до морських комунікацій зумовили формування відмінностей між Південними колоніями, Середніми колоніями та Новою Англією [36].

Південні колонії – Вірджинія, Меріленд, Північна та Південна Кароліна, а згодом Джорджія – спеціалізувалися передусім на вирощуванні товарних сільськогосподарських культур: тютюну, рису та індиго. Особливо важливе місце тютюн посідав у господарстві Вірджинії та Меріленду, де його виробництво значною мірою визначало характер землекористування, попит на робочу силу та торговельні зв'язки з Європою. Дослідження Дж. Прайса демонструє тісний зв'язок розвитку Чесапікського регіону з європейським ринком і важливість тютюнової торгівлі для економічного зростання Вірджинії та Меріленду [48, с. 496–511].

Тютюнова економіка створила складну систему кредитно-торговельних відносин. Значна частина продукції спрямовувалася на експорт, а плантатори залежали від торговельних посередників, через яких продавали врожай і отримували британські промислові товари. Таким чином, розвиток місцевого господарства поєднував економічне зростання колоній із їхньою постійною включеністю в атлантичні торговельні зв'язки.

Водночас поширення плантаційного господарства стимулювало постійний попит на робочу силу. У XVII ст. одним із важливих її джерел була система законтрактованої праці (*indentured servitude*). Люди, які не могли самостійно оплатити переїзд до Північної Америки, укладали контракти, за якими протягом визначеного часу працювали в обмін на оплату транспортування та утримання. Д. Галенсон показує, що законтрактовані слуги становили значну частину білої імміграції до англійських колоній і відігравали особливо важливу роль у забезпеченні робочою силою Чесапікського регіону [34, с. 3–4].

Однак упродовж XVII–XVIII ст. у Південних колоніях дедалі більшого значення набувала праця поневолених африканців. Зміна системи праці відбувалася поступово й була тісно пов'язана з формуванням правових механізмів спадкового рабства. Саме тому економічну модель Півдня

неможливо характеризувати окремо від соціальної структури та расового законодавства колоній.

Середні колонії – Нью-Йорк, Нью-Джерсі, Пенсильванія та Делавер – розвинули більш диверсифіковану економіку. Вона включала зернове господарство, тваринництво, ремесла, торгівлю та різні форми дрібного й середнього виробництва. Особливо важливими були вирощування пшениці, жита та інших зернових культур. Сприятливі природні умови й доступ до судноплавних річок створювали можливості для розвитку сільського господарства та вивезення його продукції.

Пенсильванія стала одним із важливих центрів зернового виробництва. Значний внесок у розвиток її господарства робили німецькі та інші європейські переселенці, які привносили власні аграрні традиції. Економічному розвитку Середніх колоній сприяло й зростання міст, насамперед Філадельфії та Нью-Йорка. Тут концентрувалися ремесла, торгівля, судноплавство та різні види міського виробництва. У результаті Середні колонії характеризувалися поєднанням товарного сільського господарства з розвиненим міським і торговельним сектором [36].

Колонії Нової Англії – Массачусетс, Коннектикут, Род-Айленд і Нью-Гемпшир – також мали власну модель економічного розвитку. Природні умови регіону були менш сприятливими для великого плантаційного господарства: ґрунти в багатьох районах були кам'янистими, а вегетаційний період – коротшим, ніж у Південних колоніях. Це сприяло формуванню диверсифікованої економіки, у якій поряд із сімейним фермерством важливу роль відігравали рибальство, ремесла, суднобудування та морська торгівля.

Кораблебудування стало однією з важливих галузей Нової Англії. Наявність лісових ресурсів, морського узбережжя та портів сприяла розвитку судноплавства й торговельних зв'язків не лише з Великою Британією, а й із Карибським басейном та іншими частинами Атлантичного світу. Так поступово формувалися мережі економічних взаємозв'язків, які поєднували

окремі колоніальні регіони між собою і водночас включали їх у ширший атлантичний простір [35; 36].

Отже, регіональна спеціалізація англійських колоній не означала їхньої економічної ізоляції. Навпаки, Південь, Середні колонії та Нова Англія дедалі більше включалися у внутрішньокolonіальний та атлантичний обмін. Платаційні товари Півдня, зернова продукція Середніх колоній, судноплавство й торговельна активність Нової Англії утворювали різні, але взаємопов'язані складові колоніальної економіки.

Важливим фактором економічного та соціального розвитку було швидке зростання населення. Воно відбувалося як завдяки природному приросту, так і внаслідок імміграції. Демографічні дослідження Р. Веллса показують значне збільшення чисельності та зміну територіального розподілу населення британських колоній упродовж XVIII ст. [54]. Це зростання мало глибокі економічні та соціальні наслідки: розширювався внутрішній ринок, збільшувався попит на землю, зростали міста та посилювалося освоєння внутрішніх територій.

Імміграція була різноманітною за походженням і мотивами. Окрім англійців, до колоній прибували німці, особливо до Пенсильванії, шотландці-ірландці, французькі гугеноти, представники єврейських громад та інші переселенці. Тому колоніальне суспільство поступово набувало дедалі більшої етнічної й конфесійної різноманітності. Найвиразніше це проявлялося в Середніх колоніях, хоча процеси культурної взаємодії були характерними для всіх регіонів [36; 54].

Система законтрактованої праці була водночас важливим механізмом імміграції та одним із джерел робочої сили. Люди, які не могли оплатити переїзд, укладали контракти на кілька років роботи в обмін на транспортування й утримання. Після завершення терміну контракту вони ставали вільними. Однак можливості подальшого соціального просування залежали від регіону, економічної кон'юнктури, доступу до землі та інших обставин. Тому законтрактовану працю не слід ототожнювати з рабством: правовий статус,

тривалість залежності та можливість здобуття свободи принципово відрізнялися [34, с. 3–4].

Соціальна структура колоній була складною та регіонально диференційованою. Порівняно з багатьма європейськими суспільствами колонії не мали тотожної станової системи, а доступність землі в окремих регіонах створювала можливості для соціальної мобільності. Водночас ці можливості були нерівними та значною мірою залежали від статі, походження, майнового становища і правового статусу людини.

У Новій Англії сформувалося суспільство, значну частину якого становили дрібні й середні фермери, ремісники та торговці. Важливе місце посідали міські купці й духовенство. Сімейний характер багатьох поселень, розвиток громад і церковних організацій сприяли формуванню особливої соціальної структури регіону. Водночас називати її цілком егалітарною було б перебільшенням: майнова нерівність, обмеження політичної участі та соціальна залежність зберігалися.

Середні колонії мали особливо диверсифіковану соціальну структуру. Тут співіснували великі землевласники, заможні купці, ремісники, дрібні фермери й різні етнічні та конфесійні групи. Таке різноманіття було однією з характерних рис Нью-Йорка й Пенсильванії та впливало як на економічне життя, так і на культуру регіону [36].

Південні колонії розвинули більш ієрархічну соціальну структуру. На її вершині перебувала плантаторська еліта, чиє економічне становище ґрунтувалося на земельній власності, товарному сільському господарстві та дедалі більшою мірою – на використанні праці поневоленого населення. Поряд із великими плантаторами існували дрібні й середні фермери, ремісники, законтрактовані слуги та інші групи вільного населення. Нижній щабель цієї ієрархії займало поневолене африканське й афроамериканське населення, позбавлене особистої свободи та основних прав.

Е. Морган у праці «Американське рабство, американська свобода: випробування колоніальної Вірджинії» (American Slavery, American Freedom:

The Ordeal of Colonial Virginia) звернув увагу на одну з основних суперечностей колоніального суспільства: поширення уявлень про свободу та політичні права серед білого населення відбувалося одночасно зі зміцненням системи расового рабства [43]. Ця суперечність є важливою для розуміння не лише соціальної історії Вірджинії, а й ширших особливостей розвитку британських колоній.

Рабство стало центральним елементом економічної та соціальної системи насамперед Південних колоній, хоча існувало й в інших регіонах. Особливо важливим був процес його поступового правового оформлення. Законодавство Вірджинії XVII ст. дозволяє простежити, як рабство перетворювалося на спадковий і дедалі чіткіше расово визначений правовий статус.

Закон 1662 р. встановлював принцип, відповідно до якого правовий статус дитини визначався за статусом матері. Таким чином, діти поневолених жінок успадковували їхнє становище незалежно від статусу батька [37, с. 170]. Це створювало правовий механізм відтворення рабства в наступних поколіннях.

Закон 1667 р. визначав, що хрещення не змінювало правового статусу поневоленої людини [37, с. 260]. Отже, прийняття християнства не ставало підставою для звільнення, а рабство дедалі чіткіше відокремлювалося від релігійної належності.

Подальше посилення правової нерівності засвідчує закон 1669 р., який регулював відповідальність господаря у випадку смерті поневоленої людини під час покарання [37, с. 270]. У сукупності ці нормативні акти показують, що колоніальне рабство не було від початку незмінною системою: його правові ознаки формувалися поступово впродовж XVII ст.

У XVIII ст. рабство стало невід'ємною складовою атлантичної економіки. Примусове переміщення африканців через Атлантику забезпечувало значну частину робочої сили плантаційних районів, а торгівля поневоленими людьми була включена до ширших комерційних зв'язків між

Європою, Африкою, Карибським басейном і материковими колоніями. М. Редікер, досліджуючи історію невільничого корабля як центральної ланки трансатлантичної работоргівлі, показує людський вимір цієї системи та насильницький характер її функціонування [49].

Водночас рабство не було однаковим у різних частинах Північної Америки й не залишалося незмінним у часі. І. Берлін показав регіональну й хронологічну різноманітність форм рабства та звернув увагу на активну роль самих поневолених людей у створенні сімей, спільнот і культурних практик [24]. Це принципово важливо для розуміння соціальної історії колоній: поневолене населення не можна розглядати лише як економічний ресурс плантаційного господарства.

Економічний та соціальний розвиток колоній був нерозривно пов'язаний і з відносинами з корінними народами Північної Америки. Ці відносини не можна звести лише до постійного конфлікту або, навпаки, до мирної торгівлі. У різні періоди та в різних регіонах вони включали торгівлю, дипломатичні союзи, обмін знаннями й товарами, переговори, воєнні конфлікти, переміщення населення та боротьбу за контроль над територіями [42; 50].

Однією з ранніх форм економічної взаємодії була торгівля хутром. Корінні народи постачали європейцям хутро, зокрема боброве, отримуючи натомість металеві інструменти, тканини, зброю та інші товари. Проте така взаємодія змінювала місцеві економічні й політичні відносини та поступово включала корінні спільноти до трансатлантичних торговельних мереж.

Дж. Меррелл у праці «В американські ліси: переговорники на пенсильванському фронтірі» (*Into the American Woods: Negotiators on the Pennsylvania Frontier*) показує, що відносини між колоністами й корінними народами значною мірою залежали від посередників, переговорів і здатності сторін інтерпретувати культурні норми одна одної [42]. Відмінності в уявленнях про землю, користування територією, договірні зобов'язання та дипломатичні практики часто породжували непорозуміння й конфлікти. Д. Ріхтер, своєю чергою, пропонує розглядати ранню історію Північної Америки

також із перспективи самих корінних суспільств, а не лише як історію просування європейських поселень на захід [50].

Таке розуміння дозволяє уникнути спрощеного уявлення, відповідно до якого корінні народи були лише пасивними жертвами колонізації. Вони виступали самостійними учасниками політичних та економічних відносин, укладали союзи, вели війни, контролювали торговельні маршрути й намагалися захищати власні інтереси. Водночас розширення європейського заселення, поширення епідемій і боротьба за землю мали для багатьох корінних спільнот руйнівні демографічні та соціальні наслідки.

Окремого розгляду потребує становище жінок у колоніальному суспільстві, яке було складним та суперечливим. Їхній правовий статус істотно обмежувався нормами англійського права, зокрема принципом *coverture*, за яким після одруження правосуб'єктність заміжньої жінки значною мірою підпорядковувалася чоловікові. Водночас практичні потреби колоніального життя зумовлювали активну участь жінок у господарстві та повсякденному житті.

Жінки працювали в сільському господарстві, домашньому виробництві, ремеслах, торгівлі, догляді за дітьми та інших сферах. Вдови в окремих випадках могли успадковувати майно й керувати господарськими справами. Л. Тетчер Ульріх у праці «Добропорядні дружини: образ і реальність у житті жінок Північної Нової Англії, 1650–1750» (*Good Wives: Image and Reality in the Lives of Women in Northern New England, 1650–1750*), аналізуючи щоденники, заповіти, судові й церковні документи, показує різноманітність жіночих ролей і невідповідність між нормативними уявленнями про жіночу залежність та реальною участю жінок в економічному житті громади [52].

Таким чином, економічний та соціальний розвиток англійських колоній у XVII–XVIII ст. характеризувався одночасно зростанням, регіональним різноманіттям і глибокими внутрішніми суперечностями. Регіональна економічна спеціалізація сформувала різні моделі господарства: плантаційне виробництво Півдня, диверсифіковану аграрно-ремісничу економіку Середніх

колоній та морсько-торговельну економіку Нової Англії. Демографічне зростання й імміграція сприяли формуванню багатоетнічного й багатоконфесійного суспільства, проте можливості соціальної мобільності істотно відрізнялися для різних груп населення. Розвиток колоній супроводжувався інституціоналізацією спадкового расового рабства, територіальною експансією та конфліктами з корінними народами, а становище жінок визначалося поєднанням правових обмежень із їхньою реальною участю в господарському й суспільному житті. Саме ця суперечливість є однією з ключових характеристик колоніального суспільства.

Для шкільного вивчення теми принципове значення має порівняльний розгляд трьох колоніальних регіонів, а не подання колоній як однорідного цілого. Економічну спеціалізацію доцільно пов'язувати із соціальною структурою та системами праці: товарні культури Півдня – із законтрактованою та поневоленою працею; господарство Середніх колоній – з етнічним і конфесійним різноманіттям; економіку Нової Англії – із сімейним фермерством, ремеслами й морською торгівлею. Особливий навчальний потенціал мають закони Вірджинії 1662, 1667 і 1669 рр., оскільки на їх основі учні можуть не просто дізнатися про існування рабства, а простежити процес його правової інституціоналізації [37, с. 170, 260, 270]. Зіставлення цього матеріалу з досвідом поневоленого населення, жінок і корінних народів дозволяє представити колоніальне суспільство багатоперспективно та створює змістову основу для подальшого аналізу цієї теми у шкільному курсі історії.

2.3 Політичне становлення колоніальної системи

Політичне становлення англійської колоніальної системи в Північній Америці XVII–XVIII століть представляло собою складний процес формування унікальних інституційних структур, що поєднували британські традиції з новими американськими реаліями. Цей процес характеризувався поступовою еволюцією від корпоративного та власницького управління до

більш централізованої королівської адміністрації, водночас супроводжуючись розвитком місцевого самоврядування та формуванням політичної культури, що згодом стала основою для боротьби за незалежність.

Початкові форми політичної організації англійських колоній визначалися характером їх заснування та правовим статусом. Хартія Массачусетської Бейської колонії 1629 року стала зразковим документом, що визначив основи колоніального самоврядування. Згідно з хартією, «Губернатор і Компанія Массачусетської Бей у Новій Англії» отримували право приймати закони й постанови для управління компанією та населенням колонії [28, с. 38–42].

Ця хартія встановлювала унікальну систему управління, де влада зосереджувалася в руках Генерального суду (General Court), що складався з губернатора, заступника губернатора та 18 асистентів, обраних акціонерами компанії. Важливо відзначити, що, на відміну від інших торговельних компаній того часу, керівництво Массачусетської Бейської компанії вирішило перенести свою штаб-квартиру до Америки, що фактично означало перенесення центру політичного управління колонією до Північної Америки.

Вірджинія, як перша постійна англійська колонія, розвивалася за іншою моделлю. Спочатку управління здійснювалося Лондонською Вірджинською компанією, але фінансові труднощі та конфлікти з корінним населенням призвели до відкликання хартії в 1624 році та перетворення Вірджинії на королівську колонію. Проте вже в 1619 році було створено Дім Бургесів – перший виборний представницький законодавчий орган в англійських колоніях Північної Америки, що став прецедентом для розвитку колоніального самоврядування [17, с. 180–205]. Цей законодавчий орган складався з обраних представників від поселень та брав участь у прийнятті місцевих законів і встановленні податків. Дім Бургесів заклав основи представницьких традицій, які згодом стали важливою складовою американської політичної системи.

Формування представницьких інститутів стало однією з найважливіших особливостей політичного розвитку англійських колоній. Упродовж XVII

століття в багатьох англійських колоніях сформувалися власні асамблеї, що представляли інтереси колоністів перед губернаторами та метрополією. Ці інститути розвивалися під впливом англійських парламентських традицій, але адаптувалися до місцевих умов.

Пенсільванська хартія 1681 року, надана Вільяму Пенну, демонструвала еволюцію колоніального управління. Документ надавав власнику широкі повноваження щодо організації управління провінцією та прийняття законів, передбачаючи водночас участь населення в законодавчому процесі [29, с. 183–189]. Пенн, як квакер, втілював у своїй колонії принципи релігійної толерантності та прагнув підтримувати мирні відносини з корінними народами, що вирізняло ранній період розвитку Пенсільванії. Його «Священний експеримент» поєднував комерційні інтереси з гуманістичними ідеалами, створивши особливу модель колоніального управління, яка сприяла швидкому економічному зростанню та етнічній різноманітності регіону.

Розвиток колоніальних асамблей супроводжувався формуванням політичної культури, що базувалася на принципах представництва та згоди керованих. Як зазначає Бернард Бейлін у своїй фундаментальній праці «Ідеологічні витoki Американської революції» (*The Ideological Origins of the American Revolution*, 1967 р.), колоніальні асамблеї розглядали себе як своєрідні аналоги парламенту, наділені правами та привілеями представницьких органів [20, с. 93–96].

Ці законодавчі органи поступово розширювали свої повноваження, особливо в питаннях оподаткування та місцевого законодавства, часто вступаючи в конфлікти з королівськими губернаторами. До середини XVIII століття колоніальні асамблеї контролювали значну частину місцевих фінансів та використовували свої бюджетні повноваження для впливу на діяльність губернаторів. Така практика самоврядування створила американську традицію представництва, яка стала однією з основ майбутнього політичного устрою незалежних Сполучених Штатів.

Поступове зростання політичної самосвідомості колоній неминуче призводило до конфліктів з імперською владою. Ці конфлікти мали як конституційний, так і практичний характер, торкаючись питань оподаткування, торгівлі та юрисдикції.

Одним з найбільш значущих конфліктів стало скасування хартії Массачусетса в 1684 році та створення Домініону Нової Англії під керівництвом сира Едмунда Андроса. Цей експеримент централізованого управління об'єднав під однією адміністрацією Массачусетс, Плімут, Род-Айленд, Коннектикут, Нью-Гемпшир, а пізніше Нью-Йорк та Нью-Джерсі. Політика Андроса була спрямована на посилення королівського контролю, обмеження діяльності місцевих представницьких органів та більш послідовне виконання імперського законодавства [46, т. 3, с. 393–414].

Проте цей експеримент зустрів рішучий опір колоністів. Особливо гострим було невдоволення в Массачусетсі, де місцеві купці та духовенство виступали проти централізації влади. Коли в квітні 1689 року до Бостона дійшли звістки про Славну революцію в Англії, колоністи заарештували Андроса та його прибічників, після чого було тимчасово відновлено колишні інститути управління. У 1691 році Массачусетс отримав нову королівську хартію, що поєднувала посилений контроль корони зі збереженням представницької асамблеї [46, т. 3, с. 415–440]. Таким чином, події 1689–1691 років продемонстрували складність повної централізації управління колоніями без урахування місцевих традицій самоврядування.

XVIII століття ознаменувалося поглибленням політичної ідентичності американських колоністів. Цей процес відбувався під впливом Просвітництва, зростання освіченості та розвитку друкованих засобів масової інформації. Колоністи все більше усвідомлювали себе як окремий політичний суб'єкт з власними інтересами та правами.

Важливу роль у формуванні політичної свідомості відігравали суперечки навколо меж повноважень колоніальних законодавчих органів та корони. Справа Парсона у Вірджинії (1763 р.) стала символічною для розвитку

американської політичної думки. Молодий адвокат Патрік Генрі поставив під сумнів правомірність втручання корони в рішення колоніальної асамблеї та пов'язав проблему законності влади з дотриманням прав підданих. Ця справа демонструвала зростаючу готовність колоністів кидати виклик королівській владі на основі принципів природного права та конституційних обмежень [20, с. 243–246].

Пуританська традиція Нової Англії, квакерські принципи Пенсільванії та англіканська церква Півдня створили різні моделі взаємодії між релігією та політикою.

Пуританська концепція «завіту» (covenant) стала важливим елементом політичної культури Нової Англії. Джон Вінтроп у своїй знаменитій промові «Модель християнської благодійності» (A Model of Christian Charity, 1630 p.) проголосив: «Ми уклали завіт з Богом для цієї роботи, ми взяли на себе доручення» [55]. Ця ідея завіту між Богом та спільнотою сприяла формуванню уявлень про колективну відповідальність влади й суспільства.

Концепція завіту доповнювала формальні правові засади колоніального управління релігійним обґрунтуванням відповідальності спільноти. Це сприяло формуванню політичної системи, у якій поряд із владними повноваженнями губернаторів та інших посадових осіб важливу роль відігравали виборні органи й громадські збори. Таким чином, релігійна традиція стала одним із чинників розвитку практик місцевого самоврядування.

Велике пробудження 1730–1740-х років мало значний вплив на суспільне та релігійне життя колоній. Проповідники, такі як Джонатан Едвардс та Джордж Вайтфілд, підкреслювали індивідуальну відповідальність та рівність людей перед Богом. Алан Геймерт пов'язував Велике пробудження з подальшим розвитком політичних ідей і радикалізацією частини колоніального суспільства [38, с. 123].

Політичний розвиток колоній тісно пов'язувався з економічними інтересами різних соціальних груп. Право голосу зазвичай обмежувалося майновими цензами, що створювало зв'язок між економічним статусом та

політичною участю. Водночас поширеність земельної власності серед вільного білого чоловічого населення робила коло осіб, що мали право голосу, ширшим, ніж у тогочасній Великій Британії [27, с. 96–97].

Економічне зростання та соціальна мобільність поступово сприяли розширенню політичної участі. Торговці та ремісники міст стали важливою політичною силою, особливо в питаннях торговельної політики та оподаткування. Їхні інтереси часто суперечили як інтересам плантаторської еліти, так і британській торговельній політиці, що створювало основу для майбутніх конфліктів [44].

Поступово колонії почали усвідомлювати необхідність координації своїх дій у спільних питаннях. Перші спроби міжколоніального співробітництва були пов'язані з оборонними потребами та відносинами з корінними народами.

Конфедерація Нової Англії, утворена в 1643 році Массачусетсом, Плімутом, Коннектикутом і Нью-Гейвеном, стала одним із перших досвідів політичного об'єднання англійських колоній. Її створення було пов'язане з попереднім досвідом Пекотської війни, загрозою конфліктів із корінними народами та Нідерландами й необхідністю координувати оборонну політику без постійного звернення до віддаленої англійської влади. Конфедерація мала спільний орган із комісарів від колоній та стала важливим прецедентом міжколоніальної координації [46, т. 1, с. 393–423].

План Олбані 1754 року, розроблений Бенджаміном Франкліном, передбачав створення міжколоніального союзу для координації оборонної політики та відносин з корінними народами. Безпосередньою причиною розробки плану стало загострення англо-французького протистояння в Північній Америці та необхідність ефективнішої координації дій колоній. План передбачав створення Великої ради з представників колоній під керівництвом генерал-президента, призначеного короною, з повноваженнями у сфері спільної оборони, фінансування та відносин з корінними народами. Хоча план не отримав необхідного схвалення, він продемонстрував можливість

політичного об'єднання колоній на основі спільних інтересів і став одним із ранніх проєктів міжколоніального союзу [33, с. 374–392].

Розвиток правової системи став важливим елементом політичного становлення колоній. Американське право формувалося під впливом англійського загального права, але адаптувалося до місцевих умов та потреб.

Массачусетський «Звід свобод» (Body of Liberties) 1641 року став одним з ранніх систематизованих правових документів у Північній Америці. Документ встановлював гарантії особистої недоторканності, майнових прав і судового захисту та визначав низку принципів діяльності колоніальних органів влади [25, с. 73–90].

Розвиток юридичної професії сприяв формуванню політичної еліти, здатної артикулювати колоніальні інтереси в правових термінах. Адвокати здобували освіту в Англії або навчалися як учні у досвідчених практиків, засвоюючи не лише правові знання, але й політичні ідеї про конституційні обмеження влади та права підданих. Джеймс Отіс прославився своїм виступом проти загальних ордерів на обшук (writs of assistance) у 1761 році, поставивши питання про межі парламентської влади та захист прав колоністів [20, с. 176]. Томас Джефферсон поєднував юридичну практику з філософськими студіями, розробляючи концепцію природних прав, що знайшла вираження у Декларації незалежності, де було проголошено, що «всі люди створені рівними» та мають невід'ємні права на «життя, свободу та прагнення щастя» [31, с. 510–515].

XVIII століття ознаменувалося розвитком колоніальної преси, що стала важливим інструментом формування громадської думки та політичної мобілізації. Справа Джона Пітера Зенгера 1735 року стала важливим епізодом у розвитку уявлень про свободу преси в колоніальній Америці. Зенгер, видавець *New-York Weekly Journal*, був звинувачений у наклепі на губернатора Нью-Йорка, однак присяжні виправдали його. Справа набула значного суспільного резонансу та сприяла утвердженню думки про право друкованих видань критикувати діяльність влади [44, с. 140–146].

Важливими проявами внутрішньополітичних конфліктів у XVII столітті стали повстання Бекона у Вірджинії та повстання Лейслера в Нью-Йорку.

Повстання Бекона у Вірджинії 1676 року стало раннім прикладом конфлікту між колоніальною елітою та частиною поселенців. Губернатор Вільям Берклі виступав проти самовільних військових експедицій проти корінних народів, тоді як Натаніель Бекон очолив групу незадоволених поселенців. Конфлікт швидко переріс у виступ проти адміністрації Берклі [43, с. 250–270].

Хоча повстання припинилося після смерті Бекона від хвороби, воно мало важливі наслідки: британська корона відкликала Берклі та направила королівських комісарів для розслідування подій. Повстання продемонструвало зростаючі соціальні напруження між колоніальною владою, плантаторською елітою та частиною вільного населення Вірджинії [43, с. 250–270].

Повстання Лейслера в Нью-Йорку 1689–1691 років також відображало конфлікти між різними соціальними, етнічними та релігійними групами та їхніми політичними амбіціями. Передумовами стали суперечності в колоніальному суспільстві, а безпосереднім політичним контекстом – Славна революція та повалення Якова II. Коли новини про події в Англії досягли Нью-Йорка, Якоб Лейслер очолив рух, прихильники якого заявляли про захист протестантської релігії та прав англійських підданих. Після прибуття нової королівської адміністрації Лейслер був заарештований, засуджений за державну зраду та страчений. Повстання поглибило політичні й етнічні розколи в Нью-Йорку, які впливали на колоніальну політику протягом наступних десятиліть [44, с. 38–44].

Французько-індіанська війна 1754–1763 років продемонструвала потребу в міжколоніальній координації, а її фінансові та політичні наслідки сприяли подальшому загостренню суперечностей між колоніями та британською владою після 1763 року.

До середини XVIII століття американські мислителі почали розробляти власні політичні теорії, що поєднували європейські ідеї з американським

досвідом. Джонатан Мейхью у своїй проповіді «Про необмежену покору та непротивлення вищим силам» (*A Discourse Concerning Unlimited Submission and Non-Resistance to the Higher Powers*, 1750 р.) обґрунтовував право на опір владі, яка порушує свої обов'язки перед суспільством [20, с. 47]. Ці ідеї також знайшли відгук у працях таких мислителів, як Джеймс Отіс, який у памфлеті «Права британських колоній» (*The Rights of the British Colonies Asserted and Proved*, 1764 р.) обстоював тезу, що оподаткування без представництва порушує права колоністів [47, с. 36].

Ці теоретичні розробки впливали на політичний дискурс наступних десятиліть: аргументація про право на опір використовувалася для обґрунтування різних форм непокорі імперській владі, а проблема оподаткування без представництва стала одним із центральних аргументів колоніального опору британським податковим законам 1760-х років.

Бейлін підкреслює, що до 1760-х років у колоніальному політичному дискурсі вже сформувався комплекс ідей, що поєднував англійські конституційні принципи з американським досвідом самоврядування [20, с. 46–48]. Ці ідеї безпосередньо вплинули на подальше обґрунтування політичних прав колоністів та боротьби за незалежність.

Політичне становлення англійської колоніальної системи в Північній Америці XVII–XVIII століть представляло собою унікальний процес синтезу британських політичних традицій з новими американськими реаліями. Еволюція від корпоративного та власницького управління до королівської адміністрації супроводжувалася паралельним розвитком місцевого самоврядування та представницьких інститутів. Формування колоніальних асамблей, розвиток правової системи та поява політичної преси створили основи для унікальної американської політичної культури. Релігійні традиції, економічні інтереси та соціальні конфлікти сприяли формуванню політичної ідентичності, що поєднувала лояльність до британської корони зі зростаючим усвідомленням власних інтересів та прав. До середини XVIII століття колонії

сформували складну політичну систему, що стала основою для майбутньої боротьби за незалежність та створення нової нації.

РОЗДІЛ 3

МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ КОЛОНІАЛЬНОЇ СИСТЕМИ В ПІВНІЧНІЙ АМЕРИЦІ У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

3.1 Місце теми в навчальних програмах і підручниках для 8 класу

Вивчення англійської колоніальної системи в Північній Америці у XVII–XVIII століттях займає важливе місце в сучасній українській шкільній освіті, проте його представлення в навчальних програмах та підручниках потребує критичного аналізу та переосмислення. Актуальність цього питання зумовлена не лише необхідністю формування в учнів цілісного розуміння світових історичних процесів, а й потребою розвитку критичного мислення через вивчення складних та суперечливих явищ минулого. Сучасні виклики глобалізації, деколонізації та переосмислення імперської спадщини роблять тему колоніалізму особливо актуальною для формування історичної свідомості молодого покоління [3, с. 107–120].

Нормативною основою вивчення всесвітньої історії у 8 класі є Державний стандарт базової середньої освіти, відповідно до якого навчання в громадянській та історичній освітній галузі спрямовується не лише на засвоєння історичної інформації, а й на розвиток умінь орієнтуватися в історичному часі й просторі, працювати з історичною інформацією, виявляти взаємозв'язки між подіями та явищами, формулювати обґрунтовані судження [4]. Сучасні орієнтири розвитку шкільної історичної освіти конкретизуються також у Концептуальних засадах реформування історичної освіти в системі загальної середньої освіти 2024 р. та Концептуальних засадах освітніх галузей і дорожній карті їх реалізації на 2025–2030 рр. [5; 6].

Безпосереднє місце досліджуваної теми в змісті шкільної освіти визначають модельні навчальні програми «Всесвітня історія. 7–9 класи». Сучасні модельні програми не обмежуються переліком історичних фактів, а

поєднують зміст навчального матеріалу з очікуваними результатами та орієнтовними видами діяльності учнів [7, с. 27–30; 8, с. 20–23].

У модельній навчальній програмі за авторством І. Щупака та ін. історія британських колоній у Північній Америці представлена в розділі «Епоха Просвітництва та зародження модерного суспільства» у зв'язку з темою Війни за незалежність США. Зміст передбачає розгляд колоній Великої Британії в Північній Америці, Декларації незалежності, війни за незалежність та Конституції США. Учні мають не лише знати основні події, а й визначати передумови, особливості перебігу, результати й наслідки історичних процесів, установлювати причинно-наслідкові зв'язки, працювати з історичними джерелами та формулювати аргументовані судження [7, с. 27–30].

Важливою рисою програми є орієнтація на різні види навчальної діяльності: роботу з навчальними текстами та історичними картами, дослідження історичних джерел, складання порівняльних таблиць, виконання творчих і дослідницьких проєктів, підготовку есе та участь у дискусіях [7, с. 28–30]. Таким чином, тема англійської колонізації може використовуватися не лише для засвоєння фактичного матеріалу, а й для формування вмінь аналізувати історичні процеси та аргументувати власні судження.

У модельній навчальній програмі О. Гісема та ін. матеріал, пов'язаний з англійською колонізацією Північної Америки, представлено ширше й розподілено між двома розділами. У розділі, присвяченому Європі та світу наприкінці XVI–XVII ст., передбачено вивчення заснування колоній європейців у Північній Америці. Серед очікуваних результатів визначено вміння встановлювати причини й наслідки заснування колоній, порівнювати процеси колонізації, використовувати історичні й географічні карти, текстові та візуальні джерела. Як один із варіантів навчальної діяльності запропоновано створення віртуального музею «Колонізація Північної Америки. Перші поселенці» [8, с. 20–22].

У наступному розділі цієї програми розглядаються колонії Великої Британії в Північній Америці, Декларація незалежності США, Війна за

незалежність і Конституція США. Передбачено, що учні мають характеризувати життя населення колоній, установлювати причинно-наслідкові зв'язки, працювати з картографічною інформацією, розрізняти факти й судження у фрагментах історичних джерел, брати участь у дискусіях і виконувати пізнавальні завдання [8, с. 22–23].

Отже, твердження про те, що сучасна шкільна програма орієнтується переважно на запам'ятовування фактів і дат, не відповідає змісту чинних модельних програм. Навпаки, у них закладено роботу з історичними джерелами, дослідницькі, порівняльні та дискусійні завдання. Разом із тим англійська колоніальна система не виступає окремою великою темою: матеріал про колонії входить до ширших сюжетів колонізації XVII ст. та Війни за незалежність США. Це обмежує можливості для детального розгляду внутрішніх регіональних відмінностей колоній, еволюції системи рабства, особливостей колоніального управління й соціокультурного розвитку.

Для розуміння особливостей висвітлення англійської колонізації Північної Америки в українській освітній системі було проаналізовано актуальні підручники для 8 класу, підготовлені відповідно до вимог Нової української школи. Особливу увагу приділено підручникам О. Гісема, О. Мартинюка, О. Сирцової та І. Щупака зі співавторами, виданим у 2025 р. [2; 15].

У підручнику О. Гісема, О. Мартинюка та О. Сирцової «Всесвітня історія. 8 клас» темі присвячено § 32 «Англійські колонії в Північній Америці. Війна за незалежність. Утворення США» [2, с. 241–250]. Автори структурують матеріал послідовно: розвиток колоній, формування американської нації, конфлікт колоній із метрополією, Війна за незалежність, Версальський мир та становлення державного устрою США.

Сильною стороною підручника є чітка структурованість матеріалу та наявність різноманітних джерел і навчальних завдань. У характеристиці колоніального суспільства автори звертають увагу на відмінності між північними та південними колоніями, використання праці поневоленого

населення на Півдні та різні форми відносин колоністів із корінними народами [2, с. 241–243]. Матеріал доповнено історичною картою, ілюстративними джерелами та фрагментом «Листів американського фермера» Ж. де Кревкера.

Окреме місце в підручнику займає робота з Декларацією незалежності США та завдання, спрямовані не тільки на відтворення матеріалу, а й на його аналіз. Учням пропонується пояснити гасло «Жодного податку без представництва», визначити причини та економічні, політичні й соціальні наслідки Війни за незалежність, створити інтерактивну карту, підготувати за додатковими джерелами розповідь про життя в північних і південних колоніях, обговорити доречність поняття «Американська революція» [2, с. 249–250].

Проте основний матеріал безпосередньо про становлення та розвиток англійської колоніальної системи подано стисло, оскільки в межах одного параграфа він поєднаний із Війною за незалежність і формуванням державного устрою США. Регіональні відмінності між колоніями окреслено, але без детального порівняння економічної та соціальної структури Нової Англії, Середніх і Південних колоній. Тема рабства представлена як складова колоніального суспільства, однак процес його поступового правового оформлення у XVII ст. не розкривається. Практично не висвітлюється і становище жінок у колоніальному суспільстві [2, с. 241–250].

Підручник І. Щупака та співавторів «Всесвітня історія. 8 клас» (2025 р.) розглядає досліджуваний матеріал у § 27 «Війна за незалежність США» [15, с. 173–179]. На початку параграфа автори характеризують британські колонії в Північній Америці та формування американської нації, після чого переходять до причин конфлікту з метрополією, Декларації незалежності, перебігу війни та становлення державності США.

Важливим є те, що виклад колонізації не починається з уявлення про Північну Америку як «вільний» простір: автори наголошують, що ці землі були заселені корінними народами [15, с. 173]. Це відповідає сучасному багатоперспективному підходу до колоніальної історії та дозволяє уникати представлення європейських переселенців як єдиних суб'єктів історичного

процесу. У підручнику також порушуються питання політичного самоврядування колоній, рабства та суперечності між проголошеними принципами свободи й реальним становищем різних груп населення [15, с. 173–179].

Разом з тим, як і в підручнику О. Гісема та співавторів, колоніальний період розглядається переважно як передумова Війни за незалежність. Це зумовлює стислий виклад тривалого процесу розвитку англійських колоній від початку XVII до середини XVIII ст. Менше уваги приділено відмінностям між окремими колоніальними регіонами, еволюції системи праці, особливостям правового статусу колоній та повсякденному життю різних соціальних груп.

Для узагальнення результатів проведеного аналізу доцільно зіставити два підручники за основними критеріями.

Таблиця 3.1

Порівняльний аналіз висвітлення англійської колоніальної системи в підручниках всесвітньої історії для 8 класу.

Складено на основі [2, с. 241–250; 15, с. 173–179].

Критерій	О. Гісем, О. Мартинюк, О. Сирцова	І. Щупак та ін.
Місце теми	§ 32 «Англійські колонії в Північній Америці. Війна за незалежність. Утворення США»	§ 27 «Війна за незалежність США»
Представлення колоніального періоду	Окремий структурний блок «Розвиток колоній», пов'язаний із подальшим конфліктом з метрополією	Характеристика колоній як передумова Війни за незалежність
Регіональні відмінності	Відмінності Півночі й Півдня окреслено стисло	Представлено узагальнено

Рабство	Згадується використання праці поневоленого населення; еволюція системи детально не розглядається	Порушується в контексті суспільства та ідей свободи; детальна еволюція не розглядається
Корінні народи	Зазначено різні форми відносин колоністів із місцевим населенням	Наголошено, що колонізація відбувалася на землях, заселених корінними народами
Робота з джерелами	Історична карта, візуальні матеріали, тексти історичних джерел, Декларація незалежності	Історичні документи та проблемні завдання до них
Характер завдань	Репродуктивні, аналітичні, групові, цифрові та проблемні завдання	Репродуктивні, аналітичні й проблемні завдання
Недостатньо представлені аспекти	Розвиток колоній XVII ст., правова інституціоналізація рабства, гендерна історія	Регіональне різноманіття колоній, тривала еволюція колоніальної системи, гендерна історія

Аналіз підручників виявляє кілька спільних особливостей у представленні англійської колоніальної системи. По-перше, через обмежений обсяг навчального матеріалу становлення та розвиток колоній розглядаються переважно у зв'язку з майбутньою Війною за незалежність. Унаслідок цього значна частина процесів XVII–XVIII ст., розглянутих у другому розділі цієї роботи, представлена стисло.

По-друге, сучасні підручники вже не можна характеризувати як такі, що повністю ігнорують досвід корінних народів та поневоленого населення. Ці аспекти включено до навчального матеріалу, однак вони не завжди дозволяють

простежити процеси в розвитку. Зокрема, недостатньо представлено поступове правове оформлення спадкового рабства, регіональну специфіку його поширення та зміну відносин між колоністами й корінними народами протягом XVII–XVIII ст. [2, с. 241–243; 15, с. 173–179].

По-третє, спостерігається недостатня увага до гендерних аспектів колоніальної історії. Роль жінок у колонізації, їхній правовий статус та участь в економічному житті у матеріалах, безпосередньо присвячених англійським колоніям, практично не висвітлюються [2, с. 241–250; 15, с. 173–179]. Це обмежує можливості формування цілісного уявлення про соціальну структуру колоніального суспільства.

Водночас сучасні підручники значно ширше, ніж попередні видання, використовують завдання, спрямовані на активну пізнавальну діяльність учнів. Зокрема, пропонуються робота з історичними джерелами й картами, визначення причин і наслідків, зіставлення історичних явищ, дискусії та проблемні запитання. Такі форми діяльності відповідають орієнтирам чинних модельних програм [7, с. 28–30; 8, с. 20–23].

Сучасні українські підручники інтегрують і цифрові технології. Підручник О. Гісема та співавторів містить QR-посилання на історичні карти, джерела, тестові та практичні завдання; серед завдань передбачено й створення учнями власної інтерактивної карти [2, с. 241–250]. Тому попередня характеристика цифрової складової як поодинокі та недостатньо розвинені вже не відповідає актуальному навчальному забезпеченню.

Важливою особливістю чинних модельних програм є орієнтація на аналіз історичної інформації, а не лише на відтворення фактичного матеріалу. Передбачаються дослідження джерел, розрізнення фактів і суджень, установлення причинно-наслідкових зв'язків, виконання коротких есе, участь у дискусіях та дослідницьких завданнях [7, с. 28–30; 8, с. 20–23]. Отже, більш доцільним є не протиставлення української історичної освіти певним «міжнародним стандартам», а визначення того, наскільки наявний навчальний

матеріал дозволяє реалізувати закладені в сучасних програмах результати навчання.

Проведений аналіз показує, що чинні модельні програми та підручники створюють достатню нормативну й методичну основу для вивчення англійської колонізації Північної Америки у 8 класі. Водночас обсяг теми та її зв'язок насамперед із Війною за незалежність зумовлюють стислість висвітлення тривалого процесу становлення колоніальної системи. Тому доцільним є методичне доповнення підруничкового матеріалу історичними джерелами, які дозволяють поглибити розуміння регіональних відмінностей колоній, розвитку місцевого самоврядування, формування системи рабства та взаємин із корінними народами.

Особливо продуктивними для цього можуть бути документи, проаналізовані в першому та другому розділах: Перша хартія Вірджинії, «Угода Мейфлавер», «Массачусетський звід свобод», Навігаційний акт, законодавчі акти Вірджинії 1662, 1667 і 1669 рр., а також Декларація незалежності. Їх використання дозволяє поєднати передбачений програмами історичний зміст із роботою учнів над первинними джерелами та створює основу для розроблення конкретних методичних прийомів, що розглядатимуться в наступному підрозділі.

3.2 Методика вивчення англійської колонізації Північної Америки засобами історичних джерел та інтерактивних методів

Сучасна історична освіта потребує переосмислення традиційних підходів до викладання. Тема «Англійська колоніальна система у Північній Америці» представляє значні можливості для застосування інтерактивних методів навчання, що дозволяють учням не просто засвоїти фактичний матеріал, а глибше зрозуміти складність історичних процесів, мотивацію різних учасників подій та їх довгострокові наслідки. Багатогранність теми, що поєднує політичні, економічні, соціальні, релігійні та культурні процеси, робить її придатною для використання різноманітних інтерактивних підходів.

Інтерактивне навчання передбачає активну участь учня у процесі пізнання, взаємодію з іншими учасниками освітнього процесу, аналіз інформації, постановку запитань, аргументацію та рефлексію. У методиці навчання історії особливого значення набуває поєднання інтерактивних методів із роботою з історичними джерелами, оскільки це дозволяє учневі не лише отримувати готові відомості про минуле, а й самостійно працювати з історичною інформацією, зіставляти свідчення та формулювати обґрунтовані висновки [9; 10; 11; 12]. Саме така організація навчання відповідає розглянутим у попередньому підрозділі орієнтирам сучасних модельних навчальних програм.

Історична наука має свої особливості, що впливають на вибір інтерактивних методів. До них належать темпоральність, каузальність, контекстуальність та багатоперспективність. Їх урахування дає можливість пов'язати метод навчання не просто з активністю учнів, а з формуванням історичного мислення [39; 40].

1. Темпоральність – необхідність розуміння хронологічної послідовності подій. Історія – це наука про час, тому розуміння хронології є фундаментальним. Учні мають усвідомлювати не лише те, коли відбулася певна подія, а і її місце в тривалішому історичному процесі. Наприклад, заснування Джеймстауна у 1607 р. передувало Плімутській колонії 1620 р., а конфлікти колоній із британською владою у 1760–1770-х рр. були результатом попереднього розвитку колоніальної системи, а не ізольованими подіями.

Вплив цієї особливості на вибір інтерактивних методів полягає у використанні хронологічних завдань, часових ліній з аргументацією та завдань на встановлення послідовності. Учні можуть не просто розставляти події в правильному порядку, а пояснювати зв'язок між ними: заснування колоній, розвиток місцевого самоврядування, запровадження імперських торговельних обмежень, посилення британської податкової політики та наростання конфлікту між метрополією і колоніями.

2. Каузальність – встановлення причинно-наслідкових зв'язків. Історичні події не відбуваються у вакуумі. Розуміння цих зв'язків допомагає учням мислити аналітично, а не механічно запам'ятовувати факти. У межах досліджуваної теми це може бути аналіз взаємозв'язків між розвитком колоніальної економіки та британською меркантилістською політикою, розширенням плантаційного господарства та поширенням рабства, розвитком місцевого самоврядування та подальшими суперечностями з імперською владою.

Для формування такого розуміння можна використовувати карти причин і наслідків, проблемні питання, аналіз історичних рішень та дискусії. Наприклад, під час аналізу Навігаційного акту 1660 р. учні визначають, які економічні інтереси метрополії відображав документ, які обмеження він установлював для колоній і як подібна політика могла впливати на відносини між колоніями та Великою Британією [45, с. 110–115].

3. Контекстуальність – розуміння історичних подій у їх часовому та просторовому контексті. Неможливо зрозуміти опір колоністів британському оподаткуванню без урахування політичних уявлень XVIII ст. про права англійських підданих, представництво та межі влади парламенту. Джеймс Отіс, обґрунтовуючи права британських колоній, розглядав питання оподаткування в ширшому контексті конституційних прав колоністів [47, с. 36].

Вплив на інтерактивні методи полягає в зануренні в епоху, порівняльному аналізі та роботі з первинними джерелами. Учні мають читати історичний документ з урахуванням обставин його створення, авторства, адресата та мети, а не переносити сучасні уявлення безпосередньо на події XVII–XVIII ст.

4. Багатоперспективність – врахування різних точок зору на історичні події. Англійська колонізація Північної Америки виглядала по-різному з позицій колоніального адміністратора, купця Нової Англії, вірджинського плантатора, законтрактованого слуги, поневоленої людини або представника

корінного населення. Кожна група мала власні інтереси, досвід та уявлення. Ігнорування цієї багатоперспективності призводить до спрощеного, однобічного розуміння історії. Саме тому під час організації інтерактивної роботи важливо добирати матеріали, які дозволяють учням зіставляти різні позиції, не підміняючи аналіз джерела сучасною моральною оцінкою [24; 42; 43; 49; 50; 52].

Таким чином, інтерактивні методи під час вивчення колоніальної історії доцільно спрямовувати не на активність заради самої активності, а на формування конкретних умінь: установлювати хронологічні й причинно-наслідкові зв'язки, аналізувати історичний контекст, працювати з джерелами, порівнювати позиції та аргументувати власні висновки. Такий підхід відповідає компетентнісно орієнтованій методиці навчання історії [10; 11; 12].

Під час вивчення з учнями теми «Англійська колоніальна система у Північній Америці» можна використати такі методи групової взаємодії.

1. Історичні дебати. Дебати є одним із методів розвитку критичного мислення та навичок аргументації. При вивченні колоніальної історії можна організувати дебати на тему «Чи була боротьба англійських колоній за незалежність неминучою?»

Учасники поділяються на дві команди. Команда «Так» аргументує неминучість конфлікту через економічні суперечності, обмеження колоніальної торгівлі, податкову політику Великої Британії та розвиток політичного самоврядування колоній. Команда «Ні» доводить можливість збереження колоніальних зв'язків через компроміс, реформування імперського управління та врегулювання питання представництва.

Принципово важливо, щоб аргументація учнів ґрунтувалася не лише на підручнику, а й на історичних джерелах. Для підготовки до дебатів можна використати Навігаційний акт 1660 р. [45, с. 110–115], Акт про цукор 1764 р. [51], працю Джеймса Отіса «Права британських колоній, доведені й обґрунтовані» [47, с. 36] та Декларацію незалежності [31]. Учні мають

визначити позицію авторів документів, аргументи сторін та зміни у відносинах колоній із метрополією.

Історичні дебати сприяють формуванню навичок критичного аналізу та аргументованого обґрунтування власної позиції на основі історичних джерел. Водночас учитель має чітко розмежувати історичну аргументацію і довільне висловлення особистих думок: кожен аргумент має спиратися на факт, документ або дослідницький висновок.

2. Рольові ігри та історична реконструкція. Рольові методи дозволяють учням розглянути історичну ситуацію з позицій її учасників. Їх метою є не театралізація історії, а реконструкція інтересів, можливостей та обмежень, у межах яких діяли історичні особи й соціальні групи.

При вивченні теми доцільною може бути рольова реконструкція Олбанського конгресу 1754 р. Учні отримують ролі представників окремих колоній і мають визначити, чи підтримають вони запропонований Бенджаміном Франкліном план міжколоніального союзу. Перед початком роботи учні знайомляться з основними положеннями Олбанського плану [33, с. 374–392] та отримують коротку інформацію про економічні й політичні особливості колонії, яку представляють.

Під час обговорення учасники мають пояснити, які спільні проблеми могли спонукати колонії до об'єднання, чому окремі колонії могли побоюватися втрати частини своїх повноважень, яку роль відігравали зовнішньополітичні загрози. Після завершення рольової частини необхідною є рефлексія: учні порівнюють прийняті ними рішення з історичним результатом і визначають, які фактори ускладнювали міжколоніальну координацію.

Рольова гра може також використовуватися для аналізу діяльності колоніальних представницьких установ або суперечок щодо імперського оподаткування. При цьому особливо важливо уникати перетворення складних історичних ситуацій на спрощене протиставлення «правильних» і «неправильних» учасників.

3. Метод «Акваріум». Цей метод розвиває в учнів навички рефлексивного мислення та спостереження за процесом аргументації. Спостерігаючи за тим, як однокласники інтерпретують історичне джерело, учні бачать можливість різного прочитання одного документа та необхідність доводити власну інтерпретацію його змістом.

Одна група учнів аналізує первинне джерело, у той час як інші спостерігають та записують різні інтерпретації. Для такої роботи можна використати фрагмент праці Джеймса Отіса про права колоній [47, с. 36]. Учасники внутрішнього кола визначають, які права колоністів обстоює автор, як він розуміє межі парламентської влади і якими аргументами обґрунтовує свою позицію.

Спостерігачі аналізують: які аспекти тексту привертають найбільше уваги; на які фрагменти документа учасники спираються у своїх висновках; у чому їхні інтерпретації збігаються або відрізняються; які запитання виникають під час обговорення. Після завершення роботи групи міняються ролями або проводиться загальне обговорення.

Метод «Акваріум» дозволяє показати, що робота з історичним джерелом передбачає не лише пошук готової інформації, а й інтерпретацію, перевірку аргументів та врахування історичного контексту. Такий формат особливо придатний для документів, у яких відображено політичні та правові суперечності колоніального суспільства.

Поряд із методами групової взаємодії проєктне навчання відкриває можливості для глибшого дослідження колоніальної історії. Якщо дебати та симуляції дозволяють учням реконструювати історичні ситуації, то проєктні методи надають можливість самостійно шукати, аналізувати та інтерпретувати історичні джерела. Проєктна робота сприяє формуванню навичок самостійного дослідження, критичного аналізу інформації та презентації результатів [11; 12].

Сучасні цифрові технології розширюють можливості такої дослідницької роботи. Оцифровані колекції документів дозволяють

використовувати на уроці тексти колоніальних хартій, законодавчих актів, політичних документів та особистих свідчень. Однак робота з цифровим джерелом має підпорядковуватися тим самим правилам джерелознавчого аналізу, що й робота з друкованим документом: учень має встановити походження матеріалу, авторство, час створення, контекст та інформаційні можливості документа.

Одним із варіантів проєктної роботи може стати проєкт «Торговельні мережі Атлантичного світу». Учні досліджують економічні зв'язки між Великою Британією, Північною Америкою, Карибським басейном та Африкою, використовуючи історичні документи й дослідження. Навігаційний акт 1660 р. дозволяє визначити принципи імперського регулювання колоніальної торгівлі [45, с. 110–115], а дослідження Дж. Прайса – простежити зв'язок економічного розвитку Чесапікського регіону з європейським ринком [48, с. 496–511]. Для розгляду примусової міграції африканців і ролі работоргівлі в атлантичній системі можуть бути використані матеріали дослідження М. Редікера [49].

Результатом проєкту може стати інтерактивна або звичайна карта з позначенням основних торговельних маршрутів, товарів і регіонів, доповнена короткими поясненнями причин та наслідків цих зв'язків. Учні мають усвідомити, що колоніальна економіка була не лише місцевим явищем, а частиною значно ширшої атлантичної системи.

Іншим важливим напрямом роботи з джерелами може бути аналіз правового оформлення рабства у Вірджинії. Для цього особливо придатними є законодавчі акти 1662, 1667 і 1669 рр., уже проаналізовані в історичній частині роботи. Учні можуть послідовно визначити зміст кожного документа та з'ясувати, які зміни у правовому становищі поневоленого населення вони відображають: успадкування статусу дитиною від матері, відсутність впливу хрещення на звільнення та особливості правового захисту поневолених людей [37, с. 170, 260, 270]. Робота з кількома документами дає можливість

простежити історичний процес у розвитку, а не сприймати рабство як систему, що одразу існувала в завершеному вигляді.

Важливим принципом використання інтерактивних методів при вивченні колоніальної тематики є поєднання історичної емпатії з критичним аналізом. Учні мають намагатися зрозуміти мотиви та уявлення людей минулого, але це не означає необхідності виправдовувати їхні дії. Особливо обережної організації потребують теми рабства, расової нерівності та конфліктів із корінними народами. Недоцільними є рольові завдання, у яких учням пропонується безпосередньо «зіграти» поневолену людину або відтворити ситуацію насильства. Натомість джерела мають використовуватися для аналізу становища різних груп, механізмів нерівності та способів, якими самі історичні учасники описували свій досвід.

Інтерактивні методи можуть сприяти формуванню не лише предметних, а й громадянських компетентностей: толерантності до різних поглядів, навичок аргументованої демократичної дискусії, критичного ставлення до інформації та розуміння складності суспільних процесів. Особливо це проявляється під час роботи з питаннями співвідношення свободи й нерівності, представництва й влади, прав людини та політичної участі. Водночас сучасні категорії необхідно співвідносити з конкретним історичним контекстом, не підмінюючи аналіз минулого оцінюванням його винятково з позицій сьогодення.

Оцінювання результатів інтерактивної роботи має враховувати не лише активність учня. Під час дебатів доцільно оцінювати відповідність аргументів історичним фактам і джерелам, логічність аргументації, уміння реагувати на контраргументи та дотримання правил дискусії. У роботі з історичним документом важливими є правильність визначення його походження й контексту, здатність виокремлювати основну інформацію та робити висновки на основі тексту. Для проєктної роботи до цих критеріїв додаються самостійність пошуку, якість добору матеріалів, достовірність інформації та аргументованість підсумкових висновків. Такий підхід узгоджується з

орієнтацією методики навчання історії на оцінювання не тільки обсягу засвоєної інформації, а й способів роботи учня з нею [9; 11; 14].

Використання інтерактивних методів має й певні організаційні та педагогічні обмеження. Такі форми роботи часто потребують більше часу, ніж традиційне пояснення матеріалу, а підготовка дебатів, рольових завдань та проєктів вимагає попереднього добору джерел і чітких інструкцій учителя. Додатковою проблемою може бути нерівномірна участь учнів у груповій роботі, коли окремі учасники домінують у дискусії, тоді як інші залишаються пасивними. Саме тому доцільно заздалегідь розподіляти завдання та визначати критерії оцінювання внеску кожного учасника.

Технічні та методичні обмеження створюють додаткові бар'єри для застосування цифрових ресурсів. Не всі учні можуть мати однакові технічні можливості, а робота з англійськими джерелами XVII–XVIII ст. потребує врахування рівня володіння мовою. Тому вчитель може добирати невеликі фрагменти документів, забезпечувати їх перекладом або необхідним словником. Найбільш суттєвими методичними ризиками є історичний презентизм, спрощення складних історичних процесів у рольових іграх та емоційна складність обговорення рабства й насильства. Ці обмеження не применшують цінності інтерактивних методів, але вимагають ретельного планування та адаптації до конкретних умов навчального процесу.

Запропоновані методичні підходи можуть бути реалізовані як у межах окремих етапів уроку, так і в комплексній розробці заняття. Розробку уроку «Англійські колонії в Північній Америці» винесено в Додаток А. У ній поєднані робота з історичними джерелами, проблемне обговорення, порівняння позицій учасників історичного процесу та підсумкова рефлексія.

Проведений аналіз дозволяє визначити, що специфіка навчання історії – необхідність розуміння часу, причинно-наслідкових зв'язків, історичного контексту та множинності перспектив – створює широкі можливості для застосування інтерактивних методів. Історичні дебати, рольові завдання, метод «Акваріуму», проєктна робота та аналіз первинних джерел можуть сприяти

формуванню в учнів навичок аргументації, критичного аналізу історичної інформації, історичної емпатії та самостійного формулювання висновків. Проектні методи з використанням цифрових джерел, своєю чергою, дають можливість організувати елементи навчального дослідження. Особливо важливим є те, що такі методи можуть сприяти формуванню не лише предметних, а й громадянських компетентностей: толерантності до різних думок, культури демократичної дискусії та відповідального ставлення до інформації.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дало змогу визначити зміст і обґрунтувати методичні підходи до вивчення становлення та розвитку англійської колоніальної системи в Північній Америці у XVII–XVIII ст. у шкільному курсі всесвітньої історії. Поєднання історичного, джерелознавчого та методичного аналізу дозволило розглядати колоніальну історію не лише як сукупність подій, що передували утворенню Сполучених Штатів Америки, а як складний і суперечливий історичний процес, зміст якого має значний потенціал для формування історичного мислення учнів.

1. Аналіз історіографії та джерельної основи проблеми засвідчив суттєву еволюцію підходів до осмислення колоніальної історії Північної Америки: від національно орієнтованих наративів і трактування колоніального періоду переважно як передумови незалежності США до імперських, соціальних, трансатлантичних і багатоперспективних підходів. До поля історичного аналізу поступово були включені рабство, становище жінок, історія корінних народів, регіональні відмінності, релігійні та культурні процеси. Для шкільної історичної освіти це створює можливість відмовитися від лінійної схеми «заснування колоній – самоврядування – конфлікт із метрополією – незалежність» і представити колоніальне минуле як складний та суперечливий процес.

Джерельна база охоплює політико-правові документи, акти економічного регулювання, політичні й релігійні тексти, особисті свідчення, документи з історії рабства, а також сучасні нормативні й навчальні джерела. Значна частина цих матеріалів має дидактичний потенціал і може використовуватися для організації роботи учнів із первинними історичними джерелами. Водночас переважання документів, створених колоніальною адміністрацією, метрополією та європейськими поселенцями, потребує їх критичного прочитання та зіставлення з іншими історичними перспективами.

2. Встановлено, що англійська колонізація Північної Америки була зумовлена комплексом економічних, соціальних, політичних і релігійних чинників. Важливу роль відігравали розвиток торгівлі й мореплавства, пошук ресурсів і ринків, європейське геополітичне суперництво, діяльність торговельних компаній та прагнення окремих релігійних груп створювати власні громади. Колонізація не була єдиним централізованим проектом: окремі колонії виникали за різних правових, економічних і конфесійних умов.

Водночас Північна Америка не була «порожнім» простором. Корінні народи виступали самостійними учасниками політичних, економічних і культурних взаємодій, які включали торгівлю, переговори та союзи, але також конфлікти, територіальне витіснення й боротьбу за землю. Для шкільного вивчення теми така багатофакторність дозволяє організовувати встановлення причинно-наслідкових зв'язків і зіставлення мотивів різних учасників колонізаційного процесу.

3. Економічний, соціальний і політичний розвиток колоній характеризувався значним регіональним різноманіттям і внутрішніми суперечностями. У Південних колоніях переважало товарне плантаційне господарство, у Середніх – поєднання сільського господарства, ремесел і торгівлі, у Новій Англії важливими були сімейне фермерство, ремесла, суднобудування та морська торгівля. Регіональні відмінності впливали на соціальну структуру, системи праці та характер поселень.

Однією з основних суперечностей колоніального суспільства стало одночасне поширення уявлень про свободу та розвиток представницьких інститутів для частини населення зі становленням системи спадкового расового рабства, соціальною нерівністю та обмеженнями політичної участі. Законодавство Вірджинії показує поступову правову інституціоналізацію рабства. Корінні народи залишалися активними учасниками політичних і господарських відносин, а становище жінок поєднувало правові обмеження з реальною участю в економічному й суспільному житті.

Політичне становлення колоній відбувалося через взаємодію імперського контролю та місцевого самоврядування. Розвиток асамблей і представницьких інститутів мав важливе значення, однак його не слід ототожнювати із сучасною демократією, оскільки політична участь залишалася обмеженою майновими, гендерними й расовими критеріями. Саме ці суперечності та регіональні відмінності є найбільш продуктивними для навчального опрацювання.

4. Аналіз чинних модельних навчальних програм і підручників для 8 класу засвідчив, що сучасне навчально-методичне забезпечення створює необхідну основу для аналітичного вивчення теми. Програми орієнтують учнів не лише на засвоєння фактів, а й на роботу з історичними джерелами й картами, установлення причинно-наслідкових зв'язків, порівняння, дискусії та виконання дослідницьких завдань.

Разом із тим англійська колоніальна система не представлена як окрема велика тема, а входить до ширших сюжетів колонізації Північної Америки та Війни за незалежність США. Через це стисло висвітлено регіональні відмінності колоній, поступове правове оформлення рабства, еволюцію колоніального управління та гендерні аспекти. Отже, потреба в методичному доповненні підруничкового матеріалу пов'язана не з відсутністю сучасних підходів, а з обмеженим обсягом теми.

5. Обґрунтовано доцільність поєднання роботи з історичними джерелами та інтерактивних методів навчання. Відбір методів має враховувати особливості історичного пізнання: темпоральність, причинно-наслідкові зв'язки, історичний контекст і багатоперспективність. Робота з первинними документами дає учням можливість визначати походження й призначення джерела, виокремлювати основну інформацію, установлювати історичний контекст і формулювати аргументовані висновки.

Доцільними є проблемне обговорення, робота в групах, порівняльні завдання, історичні дебати, елементи рольової роботи та навчальні проекти. Їх використання потребує чітких інструкцій, добору доступних джерел і

врахування ризиків презентизму та спрощення складних проблем колоніальної історії.

Практичним результатом дослідження стала розробка уроку всесвітньої історії для 8 класу «Англійські колонії в Північній Америці», адаптованих фрагментів історичних джерел, завдань для їх аналізу та робочого аркуша для порівняння колоніальних регіонів. Запропоновані матеріали можуть використовуватися як доповнення до чинних підручників для організації роботи учнів із джерелами, встановлення причинно-наслідкових зв'язків, порівняння історичних явищ і формулювання обґрунтованих висновків.

Таким чином, вивчення англійської колоніальної системи в Північній Америці доцільно будувати на поєднанні сучасного історіографічного бачення, критичної роботи з історичними джерелами та активної пізнавальної діяльності учнів. Такий підхід дозволяє розглядати колоніальний період як самостійний складний історичний процес і водночас використовувати його зміст для розвитку історичного мислення учнів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Власов В. С. Писемні джерела на уроках історії України у 8 класі як засіб модернізації навчального процесу. *Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання*. 2016. № 6–7. С. 10–12.
2. Гісем О. В., Мартинюк О. О., Сирцова О. М. Всесвітня історія : підручник для 8 класу закладів загальної середньої освіти. Харків : Ранок, 2025. 256 с.
3. Гупан Н. М., Пометун О. І. Від деколонізації історії до формування національної ідентичності: зміни у змісті підручника історії України у 7 класі НУШ. *Проблеми сучасного підручника*. 2025. Вип. 34. С. 107–120.
4. Державний стандарт базової середньої освіти : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 898. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-%D0%BF#Text>.
5. Концептуальні засади освітніх галузей та дорожня карта реалізації концептуальних засад освітніх галузей на 2025–2030 роки : затв. наказом Міністерства освіти і науки України від 20 серпня 2025 р. № 1163. URL: <https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennia-kontseptualnykh-zasad-osvitnikh-haluzei-ta-dorozhnoi-karty-realizatsii-kontseptualnykh-zasad-osvitnikh-haluzei-na-2025-2030-roky>
6. Концептуальні засади реформування історичної освіти в системі загальної середньої освіти : затв. наказом Міністерства освіти і науки України від 30 липня 2024 р. № 1072. URL: <https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennia-kontseptualnykh-zasad-reformuvannia-istorychnoi-osvity-v-systemi-zahalnoi-serednoi-osvity>
7. Модельна навчальна програма «Всесвітня історія. 7–9 класи» для закладів загальної середньої освіти / І. Я. Щупак, А. С. Посунько, Т. В. Бакка та ін. Рекомендовано Міністерством освіти і науки України : наказ від 16 серпня 2023 р. № 1001. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2023/Model.navch.>

prohr.5-9.klas/Hromad.ta.istor.osv.hal.2023/16.08.2023/Vsesvitnya.istoriya.7-9.kl.Shchupak.ta.in.13.09.2023.pdf

8. Модельна навчальна програма «Всесвітня історія. 7–9 класи» для закладів загальної середньої освіти / О. В. Гісем, В. І. Бойко, Я. Л. Василенко та ін. Рекомендовано Міністерством освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2023/Model.navch.prohr.5-9.klas/Hromad.ta.istor.osv.hal.2023/30.11.2023/Vsesvitnya.istoriya.7-9%20kl.Hisem.ta.in.30.11.2023.pdf>

9. Пометун О. І., Фрейман Г. О. Методика навчання історії в школі. Київ : Генеза, 2006. 328 с.

10. Пометун О. І., Гупан Н. М. Методика розвитку критичного мислення учнів ліцею на уроках історії : методичний посібник. Київ : КОНВІ ПРІНТ, 2021. 250 с.

11. Пометун О. І., Гупан Н. М., Власов В. С. Компетентнісно орієнтована методика навчання історії в основній школі : методичний посібник. Київ : КОНВІ ПРІНТ, 2018. 208 с.

12. Терно С. О. Методика розвитку критичного мислення школярів у процесі навчання історії : посібник для вчителя. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2012. 70 с.

13. Удод О. Українська історична дидактика: академічний дискурс (до 80-річчя Інституту історії України) / за ред. В. Смолія. Київ : Інститут історії України НАН України, 2016. 214 с.

14. Фрейман Г. Характеристика результатів навчання історії в середній школі в контексті соціоантропоцентричного підходу. *Історія в школі*. 2011. № 9. С. 24–27.

15. Щупак І. Я., Старченко Н. П., Бурлака О. В., Власова Н. С., Врадій Є. А., Громенко С. В., Дрібниця В. О., Желіба О. В., Кронгауз В. О., Піскарьова І. О., Секиринський Д. О. Всесвітня історія : підручник для 8 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : Оріон, 2025. 207 с.

16. A True Declaration of the Estate of the Colonie in Virginia, 1610 / Virginia Company of London. *Oxford Text Archive*. URL: <https://ota.bodleian.ox.ac.uk/repository/xmlui/bitstream/handle/20.500.12024/A14518/A14518.html>
17. Andrews C. M. The Colonial Period of American History. Vol. 1 : The Settlements. New Haven : Yale University Press, 1934. XIV, 551 p.
18. Appleby J., Hunt L., Jacob M. Telling the Truth About History. New York : W. W. Norton, 1994. 322 p.
19. Armitage D. The Declaration of Independence: A Global History. Cambridge, MA : Harvard University Press, 2007. 320 p.
20. Bailyn B. The Ideological Origins of the American Revolution. Cambridge, MA : Belknap Press of Harvard University Press, 1967. XIII, 335 p.
21. Bancroft G. History of the United States, from the Discovery of the American Continent. Vol. 1. Boston : Little, Brown and Company, 1834.
22. Beard C. A. An Economic Interpretation of the Constitution of the United States. New York : Macmillan, 1913. 330 p.
23. Beer G. L. The Origins of the British Colonial System, 1578–1660. New York : Macmillan, 1908. VIII, 438 p.
24. Berlin I. Many Thousands Gone: The First Two Centuries of Slavery in North America. Cambridge, MA : Belknap Press of Harvard University Press, 1998. X, 497 p.
25. The Body of Liberties, 1641. *Select Charters and Other Documents Illustrative of American History, 1606–1775* / ed. by W. MacDonald. New York : Macmillan, 1899. P. 72–90.
26. Boorstin D. J. The Americans: The Colonial Experience. New York : Random House, 1958. 434 p.
27. Butler J. Becoming America: The Revolution Before 1776. Cambridge, MA : Harvard University Press, 2000. 324 p.

28. Charter of the Massachusetts Bay Company, 1629. *Select Charters and Other Documents Illustrative of American History, 1606–1775* / ed. by W. MacDonald. New York : Macmillan, 1899. P. 38–42.

29. Charter of Pennsylvania, 1681. *Select Charters and Other Documents Illustrative of American History, 1606–1775* / ed. by W. MacDonald. New York : Macmillan, 1899. P. 183–189.

30. Crosby A. W. The Columbian Exchange: Biological and Cultural Consequences of 1492. Westport, CT : Greenwood Press, 1972. 268 p.

31. The Declaration of Independence, 1776. *Journals of the Continental Congress, 1774–1789*. Vol. 5 / ed. by W. C. Ford. Washington : Government Printing Office, 1906.

32. Equiano O. The Interesting Narrative of the Life of Olaudah Equiano. London, 1789. *Project Gutenberg*. URL: <https://www.gutenberg.org/cache/epub/15399/pg15399-images.html>

33. Franklin B. The Albany Plan of Union, 1754. *The Papers of Benjamin Franklin*. Vol. 5 : July 1, 1753, through March 31, 1755 / ed. by L. W. Labaree. New Haven : Yale University Press, 1962. P. 374–392.

34. Galenson D. W. White Servitude in Colonial America: An Economic Analysis. Cambridge : Cambridge University Press, 1981. 231 p.

35. Games A. The Web of Empire: English Cosmopolitans in an Age of Expansion, 1560–1660. Oxford : Oxford University Press, 2008. 395 p.

36. Greene J. P. Pursuits of Happiness: The Social Development of Early Modern British Colonies and the Formation of American Culture. Chapel Hill : University of North Carolina Press, 1988. XV, 284 p.

37. Hening W. W. The Statutes at Large; Being a Collection of All the Laws of Virginia, from the First Session of the Legislature, in the Year 1619. Vol. 2. New York : R. & W. & G. Bartow, 1823.

38. Heimert A. Religion and the American Mind: From the Great Awakening to the Revolution. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1966. 649 p.

39. Knowing, Teaching, and Learning History: National and International Perspectives / ed. by P. N. Stearns, P. Seixas, S. Wineburg. New York : New York University Press, 2000. IX, 482 p.
40. Levstik L. S., Barton K. C. Doing History: Investigating with Children in Elementary and Middle Schools. 5th ed. New York : Routledge, 2015. XIV, 207 p.
41. Mayflower Compact, 1620. *The Avalon Project*. Yale Law School. URL: https://avalon.law.yale.edu/17th_century/mayflower.asp
42. Merrell J. H. Into the American Woods: Negotiators on the Pennsylvania Frontier. New York : W. W. Norton, 1999. 463 p.
43. Morgan E. S. American Slavery, American Freedom: The Ordeal of Colonial Virginia. New York : W. W. Norton, 1975. 454 p.
44. Nash G. B. The Urban Crucible: Social Change, Political Consciousness, and the Origins of the American Revolution. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1979. 548 p.
45. The Navigation Act, 1660. *Select Charters and Other Documents Illustrative of American History, 1606–1775* / ed. by W. MacDonald. New York : Macmillan, 1899. P. 110–115.
46. Osgood H. L. The American Colonies in the Seventeenth Century : in 3 vols. New York : Macmillan, 1904–1907.
47. Otis J. The Rights of the British Colonies Asserted and Proved. Boston : Edes and Gill, 1764. 120 p.
48. Price J. M. The Economic Growth of the Chesapeake and the European Market, 1697–1775. *The Journal of Economic History*. 1964. Vol. 24, No. 4. P. 496–511.
49. Rediker M. The Slave Ship: A Human History. New York : Viking, 2007. 434 p.
50. Richter D. K. Facing East from Indian Country: A Native History of Early America. Cambridge, MA : Harvard University Press, 2001. 336 p.
51. The Sugar Act, 1764 (4 Geo. III, c. 15). *The Avalon Project*. Yale Law School. URL: https://avalon.law.yale.edu/18th_century/sugar_act_1764.asp

52. Ulrich L. T. *Good Wives: Image and Reality in the Lives of Women in Northern New England, 1650–1750*. New York : Vintage Books, 1991. XV, 296 p.

53. The First Charter of Virginia, 1606. *The Statutes at Large; Being a Collection of All the Laws of Virginia, from the First Session of the Legislature, in the Year 1619*. Vol. 1 / ed. by W. W. Hening. New York : R. & W. & G. Bartow, 1823. P. 57–66.

54. Wells R. V. *The Population of the British Colonies in America before 1776: A Survey of Census Data*. Princeton : Princeton University Press, 1975. 342 p.

55. Winthrop J. A Modell of Christian Charity. *American Rhetoric*. URL: <https://www.americanrhetoric.com/speeches/johnwinthropchristiancharityARed.htm>

Методична розробка уроку всесвітньої історії у 8 класі з теми**«Англійські колонії в Північній Америці»**

Тема уроку: Англійські колонії в Північній Америці.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань

Тривалість: 45 хвилин.

Проблемне питання: *Чи можна вважати англійські колонії в Північній Америці простором свободи й самоврядування?*

Мета уроку: сформувати в учнів уявлення про причини виникнення, особливості становлення та розвитку англійських колоній у Північній Америці, розкрити регіональні відмінності їх господарського, соціального й політичного розвитку; розвивати вміння працювати з історичними джерелами, картою, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки та аргументувати власні висновки; сприяти усвідомленню цінності свободи, людської гідності, відповідальності й поваги до різного історичного та культурного досвіду.

Очікувані результати. Після уроку учні зможуть пояснювати основні причини англійської колонізації Північної Америки; показувати на карті райони англійських поселень та характеризувати Нову Англію, Середні й Південні колонії; визначати основні відмінності їх господарського та соціального розвитку; пояснювати особливості колоніального самоврядування; аналізувати фрагменти історичних документів; характеризувати суперечності між розвитком політичних свобод для частини колоністів і збереженням нерівності та рабства; формулювати аргументовану відповідь на проблемне питання уроку.

Основні поняття: колонія, метрополія, хартія, самоврядування, Генеральна асамблея, меркантилізм, Навігаційні акти, законтрактowana праця, рабство, плантаційне господарство.

Обладнання та матеріали: підручник всесвітньої історії для 8 класу; карта «Англійські колонії в Північній Америці»; мультимедійна презентація

або інтерактивна дошка; картки з фрагментами історичних джерел; робочий аркуш для порівняння колоніальних регіонів.

Хід уроку:

Етап уроку	Зміст діяльності вчителя й учнів	Час
1. Організаційний момент	Учитель повідомляє тему уроку та пропонує учням сформулювати, які асоціації викликають поняття «колонія» і «свобода». Відповіді коротко фіксуються на дошці без оцінювання.	2 хв
2. Мотивація навчальної діяльності	На екрані подаються два твердження: «Колоністи створювали органи самоврядування» та «У колоніях існувало спадкове рабство». Учитель ставить проблемне питання: «Чи можна вважати англійські колонії простором свободи й самоврядування?» Учні висловлюють попередні припущення. Учитель пояснює, що наприкінці уроку вони повернуться до цього питання та перевірять свої відповіді за історичними джерелами.	3 хв
3. Актуалізація знань	Коротка бесіда: які європейські держави здійснювали колонізацію Америки; які економічні, політичні та релігійні мотиви могли спонукати європейців до переселення; чому колонізацію не можна розглядати як заселення «порожнього» континенту. На карті визначається атлантичне узбережжя Північної Америки.	4 хв
4. Коротке пояснення вчителя «Виникнення	Учитель стисло характеризує заснування Джеймстауна 1607 р., Плімутської колонії 1620 р., подальше розширення англійських поселень. Звертається увага на різні мотиви колонізації:	5 хв

англійських колоній»	економічні, релігійні, політичні. Пояснюється, що колонії мали неоднаковий правовий статус і поступово сформували три великі регіони – Нову Англію, Середні та Південні колонії.	
5. Робота в групах «Три колоніальні регіони»	Учні об'єднуються у три групи. Перша працює з Новою Англією, друга – із Середніми колоніями, третя – з Південними. За картою, підручником і підготовленим робочим аркушем вони визначають природні умови, основні заняття населення, характер поселень, переважні форми праці та характерні соціальні особливості. Представники груп коротко презентують результати. Під час узагальнення встановлюється зв'язок між природними умовами, господарською спеціалізацією та соціальною структурою.	8 хв
6. Робота з історичними джерелами	Учні об'єднуються у чотири групи, кожна з яких працює з одним коротким історичним документом. Після аналізу представники груп стисло представляють результати, а клас формулює узагальнювальний висновок. Учні визначають автора/походження документа, мету його створення, основну інформацію та те, що документ дозволяє дізнатися про колоніальне суспільство. Після аналізу кожної картки формулюється короткий висновок.	12 хв
7. Інтерактивне обговорення «Акваріум»	Невелика група в центрі класу обговорює питання: «Чи означало існування виборних органів влади, що колоніальне суспільство було	5 хв

	демократичним?» Інші учні спостерігають і фіксують аргументи «за» та «проти». Обов'язкова умова – кожен аргумент має спиратися на матеріал уроку або історичне джерело. Після завершення спостережачі оцінюють переконливість аргументів.	
8. Узагальнення та рефлексія	Учитель повертає клас до проблемного питання уроку. Учні завершують речення: «Англійські колонії можна / не можна однозначно назвати простором свободи, тому що...» Підсумовується, що колоніальна система поєднувала розвиток місцевого самоврядування й певних політичних прав частини населення з майновими, гендерними та расовими обмеженнями, рабством і територіальною експансією.	4 хв
9. Домашнє завдання	Опрацювати відповідний параграф підручника. На вибір: скласти порівняльну характеристику трьох колоніальних регіонів або написати коротку аргументовану відповідь (7–10 речень) на питання: «У чому полягала головна суперечність розвитку англійського колоніального суспільства?»	2 хв

Матеріали для роботи з історичними джерелами

Матеріали призначені для роботи учнів під час уроку «Англійські колонії в Північній Америці». Тексти історичних документів подано в адаптованому перекладі зі збереженням їх основного змісту. Під час роботи учні визначають походження та призначення документа, виокремлюють основну інформацію, установлюють історичний контекст і формулюють висновок на основі джерела.

Джерело 1. Перша хартія Вірджинії, 1606 р.

Історична довідка. Перша хартія Вірджинії була видана англійським королем Яковом I у 1606 р. Вона визначала правові засади діяльності колоніальних компаній і заснування англійських поселень у Північній Америці.

Адаптований фрагмент документа

Король надає своїм підданам дозвіл заснувати поселення й колонію в частині Америки, відомій як Вірджинія. Поселенці отримують право оселятися на визначеній території, користуватися її землями, лісами, портами, річками та іншими природними ресурсами. У колонії має діяти рада, яка керуватиме її справами відповідно до законів та інструкцій, установлених королівською владою [53, с. 57–66].

Завдання до джерела:

1. Хто надавав право на заснування колонії?
2. Які можливості отримували організатори колонізації?
3. Яку роль у системі управління колонією відігравала королівська влада?
4. Чи можна на підставі хартії визначити, як реально складалося повсякденне життя населення Вірджинії? Обґрунтуйте відповідь.

Джерело 2. «Угода Мейфлавер», 1620 р.

Історична довідка. Документ був укладений переселенцями, які 1620 р. прибули до Північної Америки на кораблі *Mayflower*. Його підписанти

залишалися підданими англійського короля, але домовлялися про організацію внутрішнього управління своєю громадою.

Адаптований фрагмент документа

Ми, вірні піддані короля Якова, здійснивши подорож заради релігійних цілей і честі нашої країни, домовляємося об'єднатися в громадянське політичне співтовариство для кращого порядку і збереження громади. Для загального блага колонії ми будемо ухвалювати необхідні закони й правила та зобов'язуємося їм підкорятися [41].

Завдання до джерела:

1. З якою метою переселенці уклали цю угоду?
2. Які принципи організації громади простежуються в документі?
3. Чи означало укладення угоди відмову переселенців від влади англійського монарха? Знайдіть у тексті аргумент.
4. Чому цей документ можна пов'язувати з розвитком місцевого самоврядування, але не варто називати встановленням демократії в сучасному розумінні?

Джерело 3. Навігаційний акт, 1660 р.

Історична довідка. Навігаційний акт був одним із законодавчих засобів регулювання торгівлі в межах англійської колоніальної системи. Він мав сприяти розвитку англійського судноплавства та посиленню контролю метрополії над торгівлею колоній.

Адаптований фрагмент документа

З 1 грудня 1660 р. товари не повинні ввозитися до англійських володінь в Азії, Африці чи Америці або вивозитися з них на суднах, які не належать підданам Англії, Ірландії чи відповідних колоніальних володінь. Капітан і щонайменше три чверті моряків такого судна мають бути англійцями. За порушення встановлених правил передбачалася конфіскація товарів і судна [45, с. 110–115].

Завдання до джерела:

1. Яку сферу життя колоній регулював документ?

2. Які обмеження встановлювалися для колоніальної торгівлі?
3. Чиї економічні інтереси насамперед захищав цей закон?
4. Чому такі правила могли поступово ставати джерелом суперечностей між колоніями й метрополією?

Джерело 4. Закон Вірджинії 1662 р.

Історична довідка. У XVII ст. законодавство Вірджинії поступово визначало правове становище поневоленого населення. Закон 1662 р. установив принцип, що мав важливе значення для формування спадкового характеру рабства.

Адаптований фрагмент документа

Генеральна асамблея Вірджинії постановила, що правовий статус усіх дітей, народжених у колонії, визначається становищем їхньої матері: дитина вважалася вільною або поневолюною відповідно до того, вільною чи поневолюною була її мати [37, с. 170].

Завдання до джерела:

1. Яке правило встановлював закон?
2. Якими були його наслідки для дітей поневолених жінок?
3. Чому цей документ є важливим для розуміння процесу формування спадкового рабства?
4. Яку суперечність між розвитком самоврядування й становищем різних груп населення колоній дозволяє побачити цей документ?

Робочий аркуш «Порівнюємо колоніальні регіони»

На основі матеріалу підручника, карти та пояснення вчителя заповніть таблицю.

Критерій	Нова Англія	Середні колонії	Південні колонії
Природні умови			
Провідні галузі господарства			
Характер поселень			

Основні форми праці			
Особливості соціального складу населення			

Підсумкове завдання. На основі заповненої таблиці сформулюйте 2–3 речення-висновки: чому англійські колонії в Північній Америці не можна розглядати як однорідне суспільство?

Орієнтовні висновки для вчителя

Джерело 1. Хартія показує, що англійська колонізація здійснювалася за правової підтримки корони й через спеціально створені організаційні структури. Водночас документ відображає нормативну модель колонізації, а не реальну практику життя колонії.

Джерело 2. «Угода Мейфлавер» засвідчує прагнення переселенців до самоорганізації та встановлення спільних правил, але не означає ні розриву з англійською короною, ні встановлення демократії в сучасному розумінні.

Джерело 3. Навігаційний акт демонструє включення колоній до регульованої метрополією торговельної системи. Колоніальна торгівля мала здійснюватися відповідно до інтересів і правил, установлених англійською владою.

Джерело 4. Закон 1662 р. створив один із правових механізмів відтворення рабства в наступних поколіннях і показує, що система спадкового расового рабства формувалася поступово через конкретні законодавчі рішення.